

Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen 29 (2009) 2

ET • VT

Van je familie moet je het hebben

'State rights' en burgerrechten in de Geconfedereerde
Staten van Amerika • La Terreur, het dilemma van de
Franse Revolutie • De master Actuele Geschiedenis

Hoofdredacteur:
Sebastiaan Scheepers

Redactie:
Niek Alofs
Liang de Beer
Kor Bosch
Germa Greving
Wim de Jong
Angélique Janssens
Jan Kuijs
Tijn van Lange
Inger Leemans
Thijs de Leeuw
Jan Maas
Erika Manders
Wim van Meurs
Inge Mennen
Lize Noorda
Joost van den Oever
Cees Roffelsen
Joost Rosendaal
Lennert Savenije
Sebastiaan Scheepers
Daniëlle Slootjes
Marieke Smulders
Nino Vallen

Eindredactie:
Sebastiaan Scheepers

Lay out:
Joost van den Oever

Druk:
Publisher Partners

Jaargang 29 (2009), afl. 2
ISSN 1566-1717
ET•VT verschijnt driemaal per
jaargang.

ET•VT wordt uitgegeven door de Vereniging Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, bestaande uit studenten en medewerkers verbonden aan de afdeling geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Doel is, door middel van wetenschappelijke essays, vakinhoudelijke rubrieken en recensies informatie te verschaffen over het historisch bedrijf aan de RU, over geschiedbeoefening die met Nijmegen verband houdt en over actuele historische vraagstukken in het algemeen. Meer in het bijzonder wil het blad daarbij een forum zijn voor de Nijmeegse historische gemeenschap.

Redactiesecretariaat:
ET•VT, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen,
tel. 024 3612832, fax 024 3612807.
etvt@student.ru.nl
<http://www.ru.nl/geschiedenis/etvt/>

Verenigingsbestuur:
Dr. J.G.M.M. Rosendaal (voorzitter), J. Maas (secretaris), dr. D. Slootjes (penningmeester), Lize Noorda en Cees Roffelsen (PR).

Comité van Aanbeveling:
Prof. dr. R.A.M. Aerts, Mw prof. dr. C.M.G. Berkvens-Stevelinck, prof. dr. L. de Blois, prof. dr. O.J. Hekster, prof. dr. P.M.M. Klep, Mw prof. dr. I.J.A. Nijenhuis, prof. dr. P.G.J.M. Raedts, prof. dr. P.J.A.N. Rietbergen, Mw prof. dr. T.H.G. Verhoeven.

Auteursaanwijzingen en archief (1999-2008) zijn te vinden op onze website.

Prijs van losse nummers: € 7,50. Verkrijgbaar op het secretariaat van Geschiedenis.

Abonnementsprijs voor de jaargang 2009: € 17,50 voor studenten; € 22,50 voor overigen.

Abonnementen kunnen worden verkregen door overmaking van het betreffende bedrag op girorekening 8169332 t.n.v. Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, onder vermelding van uw adres en studentnummer (indien van toepassing).

Inhoud

- **Redactioneel**
- *Geertje Mak en vier genderstudenten*
Van je familie moet je het hebben 93
Voorouderonderzoek en
gendergeschiedenis
- *Joris Gijsenbergh*
'State Rights' en burgerrechten in de 107
Geconfedereerde Staten van Amerika
De politieke strijd om gezag tijdens de
Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865)
- *Bart Verheijen*
'La Terreur' 124
Het dilemma van de Franse Revolutie
- *Niek Alofs*
De master 'Actuele Geschiedenis' 135
Een Nijmeegs specialisme uniek in
Nederland
- **Boeken Top 5** 140
- **Naar aanleiding van...** 142
- **Uit de ivoren toren** 145
- **Columni** 150
- **Recensies** 152

Redactioneel

'Mooie geschiedenis verbindt en verbaast.' Eigenlijk vormen deze woorden de rode draad door dit gehele ET-VT-nummer. Toch is het Geertje Mak die ze gebruikt als opening voor het artikel over voorouderonderzoek waarin ze aan de hand van een aantal concrete voorbeelden laat zien hoe de geschiedenis in ons allen en in onze voorouders besloten ligt.

De artikelen van Joris Gijsenbergh en Bart Verheijen verbinden belangrijke gebeurtenissen uit de Amerikaanse en Franse geschiedenis respectievelijk aan vragen van identiteit. Gijsenbergh analyseert de manier waarop de zuidelijke staten van Amerika na hun afscheiding in de periode van de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865) zich verenigden in een confederatie. Verheijen onderzoekt hoe de Franse Revolutie met enerzijds de beroemde principes *liberté, égalité* en *fraternité* en anderzijds de vele voorbeelden van terreur een plaats krijgt en heeft gekregen in de Franse identiteit in die twee eeuwen sinds de Revolutie.

Het laatste grote artikel tenslotte gaat over *Actuele Geschiedenis*. Wat wordt daar nu mee bedoeld, zult u zich misschien afvragen? Met deze term wordt een gloednieuwe master bij geschiedenis aangeduid die naast de bestaande master *Politiek & Parlement* en de nieuw te ontwikkelen master *Roma Aeterna* (een combinatie van Oudheid en Middeleeuwen) vanaf september 2010 van start gaat. Het nieuwe mastersysteem heeft nogal wat gevolgen voor docenten en studenten van de opleiding geschiedenis, maar de uitdaging die dat met zich mee brengt, heeft ook al heel wat creatieve brainstormsessies opgeleverd. Voor meer tekst en uitleg verwijzen we u dan ook graag naar het artikel in dit nummer waarin aan Wim van Meurs en Geertje Mak als coördinatoren van die nieuwe master en aan Bram Verheij en Tijn van Lange als respectievelijk master- en bachelorstudent een aantal vragen over die nieuwe master worden voorgelegd.

Verder vindt u in dit nummer natuurlijk *Columni*, recensies, de *Boeken Top 5* van Sanne van Poppel en een nieuwe aflevering van *Naar aanleiding van*, waarin de visie van Koen Vossen over de verkiezingen voor het Europese Parlement van afgelopen juni.

De redactie wenst u veel leesplezier toe: dat de geschiedenis u moge verbinden en verbazen!

• De redactie

Geertje Mak en vier genderstudenten

Van je familie moet je het hebben

Voorouderonderzoek en gendergeschiedenis

Wat weten we eigenlijk van ons eigen verleden? Tijdens de tweedejaars cursus gendergeschiedenis gaan studenten op zoek naar dat eigen, onbekende verleden. Ze kijken naar een fase uit het leven van een voorouder. Het resultaat: vaak verrassende, tragische en persoonlijke geschiedenissen. In dit artikel licht bedenkker Geertje Mak in het kort de reden van de cursus toe en komen vier sprekende voorbeelden aan bod.

Inleiding

Mooie geschiedenis verbindt en verbaast. Aan de ene kant helpt het begrijpen waar dingen vandaan komen, waarin ze zijn geworteld, hoe patronen zich hebben ontwikkeld in de loop van de tijd. Kortom: een verbinding met het verleden te maken. Aan de andere kant roept het een wereld op die ons wezensvreemd lijkt, waarin dingen die hetzelfde lijken helemaal niet hetzelfde blijken te zijn, waarin wat voor ons vanzelfsprekend is, ineens helemaal niet zo normaal is, of omgekeerd: verbazing. De spanning daartussen.

Mijn studie geschiedenis begon ik pas leuk te vinden in het derde jaar: toen mochten we als studenten voor het eerst zelf onderzoek doen. We werden door onze docent, Jan Lucassen, het archief ingeschipt om eens te kijken wat we konden vinden over mensen in de negentiende eeuw die rondzwierven: kernislui, bedelaars, rondtrekkende marskramers, zigeuners, wat niet al. We vonden niks en van alles, en al helemaal niet wat we hadden verwacht. Daarna is het nooit meer goed gekomen: ik was voor altijd besmet met een ongeneeslijke nieuwsgierigheid naar bronnen uit het verleden. Daarmee hoop ik mijn studenten net even iets eerder in hun studie te besmetten - per slot van rekening hebben ze maar zo kort.

Gender is natuurlijk maar een vreemd onderwerp voor een historicus. Het zit zo akelig dicht op je eigen lijf. Ikzelf vond vrouwengeschiedenis toen ik studeerde ook maar niks. Maar wat een genderhistoricus natuurlijk de hele tijd wil laten zien is dat wat privé, persoonlijk en op je eigen lijf geschreven *lijkt*, eigenlijk van alles te maken heeft met hele 'grote' zaken: staatsvorming, kolonialisme, individualisering, secularisatie, migratie - noem maar op. Gendergeschiedenis zoekt steeds naar de relatie *tussen* die verschillende maatschappelijke niveaus, tussen individuele beleving, sociale en politieke structuren, en idealen en verbeelding. Maar hoe maak je dat studenten wijs als die het liever niet over zichzelf hebben?

Voorouderonderzoek is in. Niet alleen mijn eigen oom (Geert Mak, *De eeuw van mijn vader*), maar ook anderen schreven hele mooie geschiedenissen over hun voorouders waarin mensen maar al te voelbaar dichtbij komen en tegelijkertijd grote structuren en bewegingen in de geschiedenis worden getoond, denk bijvoorbeeld aan Suzanna Jansens *Het pauperparadijs*. Een wereld van mensen waarmee je jezelf gemakkelijk verbindt, maar die toch ook vervreemdt. Die patronen laat zien, maar ook de bijzonderheid van een enkel mens.

Bij het voorouderonderzoek dat alle studenten geschiedenis in het tweede jaar uitvoeren komt dat allemaal samen: het opdoen van de eerste 'historische ervaring', een ontmoeting met bronnen uit het verleden. Je leert de kern van gendergeschiedenis begrijpen: het verbinden van kleine en grote verhalen in termen van mannelijkheid en vrouwelijkheid, maar het moet vooral ook leren verbinden en verbazen.

Het beste compliment dat ik kon krijgen was die student die na het doen van het onderzoek vertelde dat het belangrijkste dat hij had geleerd was dat hij en zijn eigen grootmoeder niet eens dezelfde taal spraken. Hij had het niet over haar Limburgse dialect, maar over het soort zaken waar hij naar vroeg en waar zij alleen haar schouders over op kon halen: dat wàs gewoon zo. Opeens snapte hij dat het verleden écht vreemd was. En dat dankzij zijn grootmoeder!

Geertje Mak is sinds 2005 docente Gendergeschiedenis aan de Radboud Universiteit.

Het gezin Goedhart in de koloniale samenleving

De opdracht om onderzoek te doen naar de geschiedenis van mijn eigen familie bood vele mogelijkheden, maar voor mij was de koloniale periode uit het leven van mijn overgrootvader en grootmoeder het meest prikkelend. Omdat ik hen allebei nooit gesproken heb, was die fase uit hun leven altijd raadselachtig, maar wel sterk aanwezig. Foto's, schilderijen en kustvoorwerpen uit Indonesië sierden de woonkamer van mijn grootvader en op familiebijeenkomsten is Indonees eten nog steeds vaak aanwezig. Hoe het leven in de verre kolonie er voor mijn familie had uitgezien wist ik echter niet, op wat anekdotes na. Het voorouderonderzoek gaf me een goede reden om dit uit te zoeken. Hierbij stelde ik mijn overgrootvader, Hilbrand Goedhart, centraal. In 1920 vertrok hij met zijn vrouw Christina van Dam naar Magelang, midden Java, waar al hun zes kinderen werden geboren en waar hij als onderwijzer werkte bij de Hollands-Chinese School en later bij de Christelijke Mulo, als docent aardrijkskunde, geschiedenis en Engels. In 1946 keerde hij terug naar Nederland met zijn vrouw en jongste kinderen. De drie oudste kinderen waren al voor de oorlog teruggekeerd.

De woonkamer.

De theorie van Stoler

Er is veel geschreven over Nederlands Oost-Indië. De nadruk ligt hierbij vaak op de politieke geschiedenis van de kolonie. Om mijn eigen familie in haar historische context te kunnen plaatsen heb ik gebruik gemaakt van een artikel van de invloedrijke historica Ann Laura Stoler, omdat het een heldere samenvatting geeft van de functie van het gezin in de koloniale samenleving.¹

Volgens Stoler werd de koloniale maatschappij vanaf het begin van de twintigste eeuw steeds meer afgeschermd. Seksuele relaties tussen Europese mannen en inlandse vrouwen werden zo veel mogelijk beperkt en de immigratie van Europese vrouwen werd juist aangemoedigd. Vrouwen werden gezien als de beschermers van de Europese koloniale samenleving en zij moesten voorkomen dat hun mannen en kinderen zouden 'verinlandsen'. Dit konden zij bijvoorbeeld doen door hun kinderen op een Nederlandse manier op te voeden en Nederlandse maaltijden te bereiden. Daarnaast werd een beeld gecreëerd van immorele en seksueel losbandige inlanders, dat de kolonisten moest aansporen hun vrouwen en kinderen af te schermen. Door de komst van vrouwen naar de koloniën werden de verschillen tussen de inlandse maatschappij en de koloni-

¹ Ann Laura Stoler, 'De fatsoenering van het imperiale rijk. Ras en seksuele moraal in twintigste-eeuwse koloniale culturen', *De Gids* 154 (1991) 418-447.

Leen's verjaardag in 1936.

ale samenleving dus verscherpt. Dit moest voorkomen dat er verdere vermenging tussen de twee groepen zou plaatsvinden en dat de kolonisten genetisch zouden degenereren. Een verpauperde of vermengde Europese bevolkingslaag, zo dacht men, zou de koloniale autoriteit ondermijnen.

Mijn familie in Indië

Het bronnenmateriaal dat ik heb gebruikt om het koloniale huishouden van de familie Goedhart te reconstrueren is vrij gevarieerd: een verzameling van meer dan 150 foto's, waarvan ik er 135 bij het onderzoek betrokken heb; een levendige, 1700 woorden tellende brief van Hilbrand Goedhart uit 1946 en ten slotte de in druk verschenen autobiografie van mijn oudoom Adriaan, een zoon van Hilbrand.² Het voordeel van dit bronmateriaal was dat het een gevarieerd beeld gaf en dat de bronnen elkaar konden aanvullen. Op sommige punten spraken ze elkaar echter tegen; vooral het boek van Adriaan Goedhart zorgde voor problemen omdat het alleen over hemzelf en zijn ouders gaat; gedurende de koloniale periode komen zijn broers en zussen nauwelijks aan bod, wat het moeilijk maakt om te beoordelen of sommige aspecten van zijn opvoeding op het hele gezin van toepassing waren of alleen op hemzelf en/of zijn broers.

² Adriaan Goedhart, *Weerzien met Indië en Indonesië. Herinneringen aan wat wel en niet verloren ging* (Amsterdam 1995).

Aan de hand van deze bronnen, en dus zonder gebruik te maken van interviews, heb ik een aantal onderwerpen de revue laten passeren, waaronder de relatie tussen het gezin en de inlanders, het verschil in opvoeding tussen jongens en meisjes, de inrichting van het huishouden, eetgewoonten, taalgebruik en dergelijke. Hieruit bleek dat het gezin op meerdere manieren voldeed aan het patroon dat Stoler aangeeft. Zo verbleef het personeel in aparte bijgebouwen, werden de kinderen op zendingsscholen opgevoed (waar Hilbrand Goedhart zelf werkzaam was) en in hun tienerjaren naar Nederland gestuurd voor verder onderwijs. Daarnaast waren de maaltijden vermoedelijk Nederlands en was de inrichting ook verre van Javaans: aan de muur hingen reproducties van Van Gogh en Jongkind.³ Andere punten kwamen minder overeen: het gezin onderhield goede contacten met inlandse bevolking, ook lang na de oorlog en de onafhankelijkheid van Indonesië. De kinderen (in ieder geval de jongens) hadden een zekere bewegingsvrijheid en de familie had er geen probleem mee de oudste dochter, Hilda, niet op haar twaalfde, zoals gebruikelijk was, maar pas op haar veertiende naar Nederland te sturen. Hieruit blijkt dat het gezin de gezondheidswaarschuwingen voor vooral vrouwen met betrekking tot een te lang verblijf in de koloniën niet al te nauw nam. Ook spraken sommige van de kinderen Maleis.

Het fotografische materiaal was voor mij extra interessant omdat het een beeld gaf van het dagelijkse leven zoals de familie zich dat wilde herinneren en zoals ze dat naar de buitenwereld toe wilden presenteren. Wat opviel was dat het personeel meestal ontbrak op de foto's. Een aantal bediendes is op foto's afgebeeld, duidelijk herkenbaar door dienblad en onderscheidende kleding, terwijl andere bediendes alleen in de tekstuele bronnen naar voren komen. Omdat de verschillende bronnen niet dezelfde personen behandelden, was het voor mij niet mogelijk om te reconstrueren hoeveel bediendes mijn familie eigenlijk in dienst had.

Tot slot

Bij mijn onderzoek heb ik de theorie van Ann Laura Stoler kunnen vergelijken met de praktijk in het leven van mijn eigen familie. Dit leverde een genuanceerd beeld op dat in de hoofdlijnen wel aansluit op de historische visie van Stoler. Familiegeschiedenis kan naar mijn mening dan ook historische verdieping bieden.

Wat mij daarnaast opviel was het grote verschil tussen de omgang met Indonesië in de koloniale tijd zelf en in de postkoloniale periode. Het Indonesische eten, houtsnijwerk, meubilair en de schilderijen die ik altijd had gezien als onderdeel van het Indische leven van mijn voorouders bleken voor het grootste gedeelte na de oorlog naar Nederland gehaald te zijn. In de oorlog werden

³ Ibidem, 28.

mijn overgrootouders en hun drie jongste kinderen in Jappenkampen geïnterneerd. De bezittingen die zij daarna nog in Indië hadden, moesten zij tijdens de gedwongen evacuatie achterlaten, zodat ze met niet meer dan een hoeden-doos en een waszak in Nederland terugkeerden. Wat ze vóór de oorlog hadden gehad was echter meer Nederlands dan Javaans geweest. De omgang met de Indonesische cultuur veranderde dus aanzienlijk toen mijn familie er niet meer woonde; zij werd veel zichtbaarder in de huiskamer, zodat de herinnering tot nu toe bewaard is gebleven. Door het onderzoek heb ik ontdekt wat er achter die herinnering schuil gaat.

Kor Bosch (1985) studeert cultuurgeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Mijn oma, 'een bijzonder moeilijk meisje'

Als onderwerp van onderzoek heb ik gekozen voor mijn oma aan moeders kant, Elizabeth Moerkerk. Ze werd in 1925 geboren in het Zuid-Hollandse Ouddorp op het eiland Goeree-Overflakkee en groeide op in een gezin van acht kinderen. Haar ouders waren streng gelovig (Nederlands Hervormd) en zelfs voor die tijd behoorlijk conservatief. In het bijzonder heb ik gekeken naar het moment waarop mijn oma, toen ze 21 was, als enige uit een gezin van acht kinderen ervoor koos om tegen de wil van haar ouders het ouderlijk huis te verlaten. Uiteindelijk trouwde ze ook nog met een man die op zijn zachtst gezegd niet aan de eisen van haar ouders voldeed: hij was gescheiden en had kinderen uit het eerste huwelijk. Zijn katholieke achtergrond hielp ook niet. Mijn oma koos duidelijk haar eigen weg en verruilde het dorp op het eiland voor de stad Arnhem op het vasteland. Daar leidde ze een leven dat lijnrecht tegenover haar oude leven stond. Juist omdat de moeder van mijn oma haar kinderen sterk onder de duim hield en veel controle uitoefende op hun leven, vond ik de keuze van mijn oma om het ouderlijk huis te verlaten zo interessant. Ik heb onderzocht of een benadering vanuit genderhistorisch perspectief nieuw licht kan werpen hierop.

Kijken door een genderbril: onderzoeksmethode en bevindingen

De manier waarop ik onderzoek heb verricht, in dit geval naar mijn voorouder, week enigszins af van wat ik gewend was bij andere vakken. Het zoeken naar literatuur was bekend terrein maar het houden van interviews met familieleden en het zelfstandig onderzoeken van bronnen was allemaal nieuw voor mij (en ik denk voor de meeste tweedejaars op dat moment). Allereerst stond een onderzoek naar eerder verschenen secundaire literatuur over mijn onderwerp ingepand. Zo heb ik dankbaar gebruik gemaakt van een boek van F. den Eerzamen over Goeree, waarin voor een sociaal-cultureel historische benadering van deze eilandsamenleving is gekozen in grofweg de eerste helft van de twintigste eeuw.

Dit was een belangrijke vondst voor mijn onderzoek. Zijn omschrijving van het leefmilieu op het eiland kwam in grote mate overeen met hetgeen ik later in het onderzoek, op basis van de interviews met familieleden en uit de bronnen, over mijn oma te weten zou komen. Het in verband brengen met de bronnen en literatuur was dan ook een belangrijk aspect van het onderzoek. Ik kreeg door deze complementariteit met de bronnen een veel duidelijker beeld van het leven van een vrouw (als mijn oma) in een gemeenschap die werd gekenmerkt door een 'geest van saamhorigheid' in de dorpen, 'die door vreemdelingen niet zo gemakkelijk wordt aangevoeld', aldus Den Eerzamen.⁴ Het bleek inderdaad om een zeer gesloten gemeenschap te gaan waar een veel strengere sociale controle heerste dan in de stad en iedereen elkaar min of meer kent. Meestal trouwt men daarbij met iemand uit het eigen dorp, volgens de schrijver. Kortom, daar leefde sterk het beeld van een grens tussen 'wij' en 'zij'.

Gaandeweg werd mij duidelijk dat het vertrek van mijn oma op jonge leeftijd uit die gemeenschap voor een groot deel is te herleiden tot haar afkeer voor het leven dat ze tegemoet zou gaan op het eiland als vrouw. Gender(verhoudingen) spelen hier een belangrijke rol. Het ideaalbeeld van de protestantse vrouw en boerendochter in de eerste helft van de twintigste eeuw in Nederland, waar ik ook over heb gelezen in artikelen, zal haar niet hebben aangestaan.⁵ Het gaat hier om het doorsnee leven van een vrouw binnen de streng conservatieve en hechte dorpsgemeenschap van Ouddorp, waar haar toekomst grotendeels vastlag: trouwen, kinderen krijgen en een goede huisvrouw, moeder en echtgenote zijn. De gemeenschapscontrole en het sterke onderscheid in taken en verwachtingen tussen mannen en vrouwen zag zij niet zitten. 'Opstandigheid' kwam bij mijn oma bijvoorbeeld tot uiting in haar vele uitstapjes, het uitgaan in de stad, gebruik van make-up en sierraden, iets ongewoons in haar ouderlijk milieu. Ze leefde een veel 'losser' leven dan haar broers en zusters, vooral toen ze van het eiland weg was, zo blijkt uit de interviews en geraadpleegde bronnen, waaronder enkele foto's. Haar seksualiteit, waaronder liefde, was dus ook een problematische factor in haar ouderlijke leefomgeving. In de stad kon ze aan de controle ontsnappen, een vrijer leven leiden bijvoorbeeld op het gebied van relaties. Ze trouwde dan ook uiteindelijk met een 'vreemde uit de stad', mijn opa.

⁴ F. den Eerzamen, *Het eiland Goeree, geschiedenis, volksleven, taal* (Meppel 1966).

⁵ Hierbij heb ik gebruik gemaakt van de volgende artikelen: J. Dane, "Den ernst der vrouwentaak": Over de ideale protestantse vrouw', *Historica* 4 (1998) 11-13; M. van Essen, *Opvoeden met een dubbel doel, twee eeuwen meisjesonderwijs in Nederland* (Amsterdam 1990); A. Gielen, 'De 'natuurlijke bestemming' van een boerendochter' in: F. Backerra e.a. (red.), *Vrouwen van het land: anderhalve eeuw plattelandsvrouwen in Nederland* (Zutphen 1989) 101-111 en H.J. van de Streek, "Haar eigenlijke taak is het huis". De positie van de vrouw in relatie tot gezin en arbeid in protestants-christelijke kring in de eerste helft van de 20e eeuw', *Transparant: orgaan van de Vereniging van Christen-Historici* 1 (1990) 11-15.

Gerrit (mijn opa) en Elizabeth (mijn oma) kregen zes kinderen, waarvan mijn moeder de vierde was. Na haar huwelijk was ze enkel werkzaam als huisvrouw. Het huwelijk verliep niet goed en in 1957 kwam daarbij dat Elizabeth ernstig ziek werd. In deze tijd had ze nog nauwelijks contact met haar man maar ze waren niet gescheiden. Ze regelde op haar ziekbed dat haar kinderen naar haar ouders zouden gaan op het eiland. Niet lang daarna (1958) zou ze, na nog een enkele keer contact te hebben gehad met haar man en vóór ze de echtscheiding rond kon krijgen, op 33-jarige leeftijd overlijden. In 1959 werd Gerrit door de rechtbank ontzet uit de ouderlijke macht (hier volstaat dat hij niet echt een 'ideale huisvader' was, niet de makkelijkste). Niet lang daarna werden de vijf oudste kinderen ondergebracht bij familie. De jongste kwam in een weeshuis in Arnhem terecht. Later plaatste men vier van deze kinderen verspreid over Nederland in pleeggezinnen en de oudste twee bleven bij de ouders van Elizabeth wonen. Later zouden deze kinderen van Elizabeth elkaar opzoeken en uiteindelijk terugvinden via telefonisch en briefcontact.

Reflectie op het onderzoek

Toen ik voor het eerst hoorde dat bij het vak gendergeschiedenis een voorouderonderzoek op het programma stond, had ik hier dubbele gevoelens bij. De opdracht was uitdagend en had gelijk mijn interesse, maar het zoeken naar een geschikte casus binnen de eigen familiegeschiedenis voor een genderanalyse vond ik lastig. Zoals uit dit stuk blijkt, is alles toch nog goed gekomen. Bij het zoeken naar geschikte onderwerpen voor bestudering binnen mijn familiegeschiedenis bleek al gauw dat deze volop aanwezig zijn, het is alleen even wennen om ogenschijnlijk 'normale' gebeurtenissen door een genderbril te bekijken. Na afronding van het onderzoek was ik aangenaam verrast door het enthousiasme waarmee het resultaat hiervan werd ontvangen binnen mijn familie. De vraag ernaar is groot en een aantal kopieën van het werkstuk moet ik nog doorsturen. Mijn moeder noemde het werkstuk een eerbetoon aan haar moeder, een heel mooi compliment.

Thijs de Leeuw (1985) studeert cultuurgeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Tante Betsie

Op dinsdag 8 december 1964 werd onze familie opgeschrikt door het bericht van het plotselinge overlijden van ome Sjaak, slechts 35 jaar oud. Vanaf dat moment zorgde zijn vrouw Betsie, een jongere zus van mijn moeder, niet alleen voor haar gezin en huishouden, maar ook voor de boerderij. Het gezin bestond uit zeven kinderen, waarvan de oudste zeven jaar was en de jongste een half jaar. Haar 68-jarige schoonvader woonde bij haar in. De samenstelling en omvang

van de boerderij was typisch voor de Noord-Brabantse Meierij: een gemengd bedrijf met vijftien koeien, varkens en elf hectare grond. Wij hadden thuis een vergelijkbare boerderij, maar hier waren de rollen tussen boerderijwerk en huishouden duidelijk gescheiden. Het dubbele leven dat tante Betsie na het overlijden van haar man leidde, heeft me altijd verbaasd, vandaar dat ik haar casus koos als onderwerp voor mijn voorouderonderzoek.

Ik begon het voorouderonderzoek met literatuurstudie naar taken en rolverdeling op boerderijen in het midden van de jaren zestig. Hierna nam ik tante Betsie een interview af aan de hand van

drie thema's: de gang van zaken op de boerderij voor het overlijden van ome Sjaak, de rol van de inwonende schoonvader voor en na het overlijden en de combinatie van boerderijwerk en huishouden.

Uit het literatuuronderzoek bleek dat vrouwelijke bedrijfshoofden uitzonderlijk waren: in 1971 (gegevens over de jaren zestig heb ik niet kunnen vinden) stond in 4% van boerenbedrijven een vrouw aan het hoofd.⁶ Op een boerenbedrijf werkten twee personen: de boer zelf en een opvolger of arbeider.⁷ Huisvrouwen besteedden rond 1965 gemiddeld 57 uur per week aan de huishouding⁸, terwijl boerinnen (gedefinieerd als echtgenoten van boeren) ruim zeventig uur

Tante Betsie.

⁶ M. van der Burg en K. Lievaart, *Drie generaties in schort en overall. Terugblik op een eeuw vrouwenarbeid in de landbouw* (Wageningen 1998) 101.

⁷ H. Pott-Buter en K. Tijdens ed., *Vrouwen, leven en werk in de twintigste eeuw* (Amsterdam 1998) 231-232, cijfermateriaal afkomstig van het CBS.

⁸ Idem 140. Cijfermateriaal gebaseerd op onderzoek van Philips Nederland, *De Nederlandse huisvrouw* (Eindhoven 1966) 16-17.

per week werkten.⁹ Vrijwel alle boerinnen bleken van kinds af aan vertrouwd te zijn met het werk op de boerderij. Op boerenbedrijven waren zowel de rollen als de beslisbevoegdheid duidelijk gescheiden en seksebepaald. Het directe productieproces, zoals fok- en voerbeleid, was het terrein van de man. Het inzetten van productiefactoren, zoals financiële transacties, was een gedeeld terrein, waarbij de man de uiteindelijke beslissingen nam en vrouwen verantwoordelijk waren voor de besteding van het gezinsbudget.¹⁰

Op 22 september 2007 nam ik tante Betsie het interview af. Tante Betsie, op dat moment 77 jaar, gaf aan dat de verkoop van de boerderij geen optie was geweest. Met haar zeven kleine kinderen was ze aan huis gebonden en ze had geen andere manier om de kost te verdienen dan met boerenwerk. Ze reorganiseerde het werk zodanig dat ze zo min mogelijk van huis hoefde: ze verkocht enkele stuks vee, verpachtte verder weg gelegen stukken land en liet werk op het land aannemen door loonwerkers. Ook oudere neven hielpen daarbij. Het zware werk op de boerderij verrichtte ze zelf. Bij het beleid van de boerderij werd ze geholpen door haar broers en een zwager, die vanuit hun eigen deskundigheid als boer aanwijzingen gaven voor de aan- en verkoop van vee. Het handelen droeg ze over aan haar oude schoonvader, die nog een andere, zeer belangrijke taak kreeg toebedeeld: het passen op de kinderen. Het huishouden deed ze zelf. Het zal dan ook geen verbazing wekken dat tante Betsie veel meer uren per week werkte dan in de literatuur beschreven staat. Een gewone werkdag begon om vijf uur 's ochtends met melken en voeren. Om half acht maakte ze de kinderen wakker en zorgde ze dat deze klaar waren om naar school te gaan. Daarna deed ze om beurten de boerderij en het huishouden. Na het avondeten ging ze opnieuw melken en voeren. Vervolgens bracht ze de kinderen naar bed, ruimde het huis op en deed ze naai- en verstelwerk. Klussen in huis waarbij ze geen kleine kinderen om zich heen kon hebben, zoals behangen, deed ze 's nachts. Bij een voorzichtige schatting kwam ik uit op een gemiddelde werkweek van minstens 95 uur. Van vrije dagen en uitstapjes was geen sprake. Als ze vanwege de verplichte zondagsrust 's middags even ging zitten, werden de kinderen ongerust: wat was er toch aan de hand, dat ze niet werken moest?

Tante Betsie gaf aan dat de combinatie zwaar was en soms bijna ondoenlijk. Ze kende een paar weduwen die ook zelfstandig boerden, maar het ontbrak haar aan tijd met hen te netwerken. Zonder de hulp van haar broers en zwager, en zonder de permanente aanwezigheid van haar schoonvader in huis, was het haar niet gelukt de dubbele taak uit te voeren.

Op basis van het bronnenmateriaal concludeerde ik dat tante Betsie het boerderijwerk en het gezin in de eerste jaren na het plotselinge overlijden van

⁹ S. de Rooij, *Werk van de tweede soort. Boerinnen in de melkveehouderij* (Wageningen 1992) 218.

¹⁰ Ibidem 140-143.

haar man kon combineren door creatief om te gaan met de vrouwelijke en mannelijke rolverdeling. In het bedrijf namen haar broers en schoonvader de puur mannelijke rol van het handelen en het beleid op zich, terwijl in het huishouden de schoonvader een deel van de vrouwelijke rol vervulde: het geven van aandacht aan de kinderen en het bewaren van de rust, waardoor tante Betsie haar werk 'achter' kon doen. Tante Betsie heeft jarenlang fysiek zware arbeid verricht en ongelofelijk hard gewerkt. Ze paarde een enorm organisatietalent aan doorzettingsvermogen om het werk 'voor' en 'achter' te kunnen combineren. Hierbij werd ze voornamelijk gedreven door de zorg voor haar kinderen. Het is opmerkelijk dat ze haar zachte en opgewekte karakter door alle zorgen en problemen heen behouden heeft.

Tante Betsie vindt het prettig dat haar verhaal opgeschreven is, zodat het voor het nageslacht behouden blijft. Ikzelf vond het spannend dat door eerst literatuuronderzoek te doen en tegen de uitkomsten daarvan haar verhaal af te zetten, nu pas goed duidelijk werd hoe uitzonderlijk haar leven is, hoe inventief ze is geweest en hoe hard ze gewerkt heeft – kortom: waarom tante Betsie zo'n bijzonder mens is.

Ricky van Oorschot (1953) studeert cultuurgeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Een dienstmeid in de agrarische sector

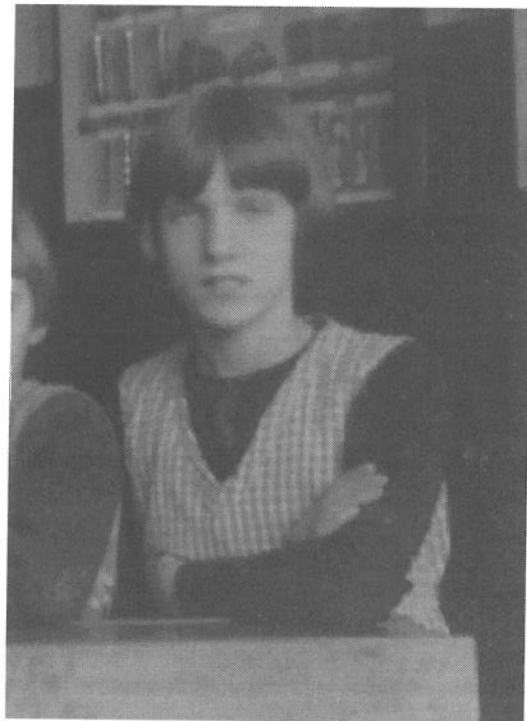
Voor het voorouderonderzoek heb ik het leven van mijn grootmoeder, Anna Rongen-Verhaegh centraal gesteld. Zij werd in 1926 geboren in het Limburgse Beringe en was één van dertien kinderen uit een rooms-katholiek gezin. Nadat ze zes jaar lagere school had gevolgd, ging ze op veertienjarige leeftijd aan de slag als dienstbode in een ander gezin. Dit werk voerde ze slechts een jaar uit, omdat ze tijdens haar verblijf bij dat andere gezin ziek werd. Mijn voorouderonderzoek richtte zich op deze fase dat mijn oma dienstmeid was. Ik ging daarbij vooral in op de werkzaamheden die ze uit moest voeren, en bekeek deze door een 'genderbril'; in hoeverre was gender van invloed op deze werkzaamheden en hoe werd er tegen aan gekeken.

De dienstbode in de geschiedschrijving

Ter voorbereiding op het interview en om mijn vraag iets concreter te krijgen, zocht ik eerst naar literatuur over dienstbodes in Nederland. Jannie Poelstra schreef over dit thema in 1985 een artikel genaamd 'Een meisje moet sterke

¹¹ J. Poelstra, 'Een meisje moet sterke zenuwen hebben', *Sociologisch Tijdschrift* 4 (Nijmegen 1985) 648-674.

zenuwen hebben'.¹¹ In dit artikel beschreef zij waarom meisjes al vroeg moesten gaan uitwonen en werken en de omgangsvormen met de vrouw des huizes. Daarnaast besteedde ze aandacht aan de status van een dienstmeisje binnen het gezin en had ze oog voor de sekseverschillen.

Anna Rongen - Verhaegh kort voor haar periode als dienstmeid.

Barbara Henkes en Hanneke Oosterhof schreven samen het boek *Kaatje, ben je boven? Leven en werken van Nederlandse dienstbodes*.¹² Zij behandelden in dit boek, aan de hand van vele interviews, in zeven hoofdstukken de verschillende aspecten die voor een dienstbode in die tijd van belang waren. In het kader van mijn onderzoek waren vooral de hoofdstukken over de arbeidsomstandigheden, werkzaamheden en omgangsvormen interessant.

Margreet van der Burg schreef ook over het thema. Zij had vooral aandacht voor het leven van vrouwen in de agrarische sector. In "We hadden altijd wat te doen." Drie generaties boerendochters en hun leven op de boerderij in de twintigste eeuw' vergeleek zij drie generaties vrouwen op de boerderij en ging zij in op de werkzaamheden en verhoudingen tussen man en vrouw.¹³

¹² B. Henkes en H. Oosterhof, *Kaatje, ben je boven? Leven en werken van Nederlandse dienstbodes* (Nijmegen 1985).

¹³ M. van der Burg, "We hadden altijd wat te doen." Drie generaties boerendochters en hun leven op de boerderij in de twintigste eeuw', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 58 (2004) 195-224.

Oma als dienstbode

Met de nodige literatuur en daarmee vergelijkingsmateriaal in mijn achterhoofd interviewde ik in september 2007 mijn oma. Het werd een gesprek over haar werkzaamheden, de omgangsvormen binnen het gezin, het al dan niet bestaan van een klassenverschil tussen mijn oma en de familie waar zij werkzaam was, de omvang en leeftijd van het gezin waarin zij kwam te werken en de gezondheid van de vrouw des huizes. Bij al deze zaken betrok ik zoveel mogelijk het aspect van gender. In hoeverre speelden ideeën over mannen en vrouwen een rol bij het werk van mijn oma als inwonende dienstmeid op een boerderij in een klein Limburgs dorpje in het begin van de jaren veertig?

Tijdens het gesprek herkende ik vele dingen die in de literatuur ook naar voren waren gekomen. Zo stond in *Kaatje, ben je boven?* eenzelfde verhaal over het melken van koeien als mijn oma vertelde. Ook de beschrijving van het werk van een vrouw in de agrarische sector in 'We hadden altijd wat te doen' leek erg sterk op dat wat mijn oma vertelde; beide hadden het bijvoorbeeld over aardappelen rapen, graan binden en suikerbieten dunnen. Naast werk op het land moest mijn oma ook veel in het huishouden meehelpen. Dit was vooral het geval in rustige periodes, zoals in de winter.

De omgangsvormen binnen het gezin waren volgens mijn oma goed. Van zogenaamde 'praalburgers' (gezinnen die zich eigenlijk geen dienstbode konden permitteren en er dus tot het uiterste gebruik van maakten), waar Poelstra over schreef was geen sprake. Mijn oma werd goed behandeld. Ze zei hierover: "De behandeling was heel goed, ze behandelden mij alsof ik hun eigen kind was." Door de lage leeftijd van de kinderen en de redelijk zwakke gezondheid van de vrouw was een dienstmeisje voor deze familie noodzakelijk.

Het genderspect kwam in het gesprek met mijn grootmoeder ook naar voren, al leek mijn oma zich hier zelf niet van bewust en vond zij dit alles geheel vanzelfsprekend. De mannen deden vaak de zwaardere taken; dit werd ook door mijn oma erkend. De vrouwen moesten de mannen in drukke tijden op het land wel gaan helpen; andersom, bij drukte in het huishouden, sprongen de mannen echter zelden te hulp. Het gangbare idee dat het huishouden het domein van het vrouwelijke geslacht was, speelde dus sterk mee en bepaalde deels welk werk door vrouwen en welk werk door mannen werd gedaan.

Afrondend

De ervaringen van mijn oma kwamen grotendeels overeen met dat wat in de literatuur over dienstmeiden (in de agrarische sector) geschreven is. Veelal bevestigde zij het bestaande beeld. Een klein verschil met de literatuur was wel dat ondanks het feit dat er slechts sprake was van een zeer gering klassenverschil, mijn oma de behandeling als zeer goed heeft ervaren. Op het gebied van gender kwam het verhaal van mijn oma ook grotendeels overeen met dat van de literatuur. Ondanks het feit dat zij hard moest werken, en vaak zwaar werk moest

doen, onderkende zij dat mannen vaak nog zwaarder werk moesten doen.

Met deze conclusies besloot ik mijn voorouderonderzoek, een project waar vooraf door velen (mijzelf inclusief) niet buitengewoon positief over gesproken werd. Gedurende de weken waarin de studenten er mee bezig waren, sloeg de stemming bij velen (echter, zeker niet bij allen) om. Dit voorouderonderzoek was voor mij binnen de geschiedenisopleiding het eerste project waarbij ik zowel onderzoek deed naar literatuur als naar bronnen, en deze met elkaar combineerde. De tijd voor en de omvang van het werkstuk waren beperkt, maar een eerste kennismaking met het zelf onderzoeken was een feit.

Anna Rongen-Verhaegh kort na haar periode als dienstmeid.

Coen Pouls (1988) studeert geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen en volgt momenteel de master 'Politiek en Parlement'.

¹⁸ J.R. Thorbecke, *Parlementaire redevoeringen* (Deventer 1867); "De Kunst is geen regeringszaak, in zooverre de Regering geen oordeel, noch enig gezag heeft op het gebied der kunst."

Joris Gijsenberg

'State rights' en burgerrechten in de Geconfedereerde Staten van Amerika

De politieke strijd om gezag tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865)

'[The] difficulties [of the Government] have been materially increased by the persistent interference by some of the State Authorities, Legislative, Executive, and Judicial, hindering the action of this Government, obstructing the execution of its laws, denouncing its necessary policy, impairing its hold upon the confidence of the people, and dealing with it rather as if it were the public enemy than the Government which they themselves had established for the common defense, and which was their only hope of safety from the untold horrors of Yankee despotism.¹

Zo klaagde de president van de Geconfedereerde Staten van Amerika, Jefferson Davis, aan het einde van de Amerikaanse Burgeroorlog over de tegenstand die zijn beleid ondervond in de verschillende lidstaten. Hij stelde zelfs zijn politieke vijanden verantwoordelijk voor de dreigende nederlaag in de oorlog met de Verenigde Staten: 'If the Confederacy falls, there should be written on its tombstone, "Died of a theory".² Hieruit blijkt dat de verhouding tussen de centrale regering en de lidstaten van de Geconfedereerde Staten van Amerika een intrigerend onderwerp is.

Eén van de belangrijkste redenen waarom de zuidelijke staten zich eind 1860 en begin 1861 afscheidden van de VS, was de 'state rights'-gedachte. Deze ideologie behelsde dat het politieke gezag op de allereerste plaats moest berusten bij de lidstaten en niet bij de centrale regering. Meteen na de ratificatie van de federale grondwet in 1789 discussieerden Amerikaanse politici over de vraag hoeveel macht de federale regering uit mocht oefenen. De groep rond Alexander Hamilton wilde daar erg ver in gaan, terwijl de medestanders van Thomas Jefferson het 'state rights'-principe verdedigden. Vanaf ongeveer

¹ E. M. Coulter, *The Confederate States of America, 1861-1865* (Baton Rouge 1950) 400.

² G.C. Rable, 'Beyond State Rights. The Shadowy World of Confederate Politics' in: J.M. McPherson en W.J. Cooper Jr. (eds.), *Writing the Civil War. The Quest to understand* (Columbia 1998) 135-153, aldaar 135.

1830 kreeg deze laatste groep veel aanhangers in het zuiden van de VS. Onder leiding van John C. Calhoun beschouwden invloedrijke zuidelijken een machtige federale regering als een bedreiging voor hun belangen, zoals de slavernij, lage invoerrechten en een niet-genationaliseerd bankwezen. Om deze belangen te beschermen, ontkende Calhoun dat de centrale regering het gezag had om een staat ergens toe te dwingen als de soevereine inwoners van die staat het daar niet mee eens waren. In 1860 en 1861 beriepen de zuidelijke staten zich op Calhoun's versie van de 'state rights'-doctrine om hun breuk met de federale regering te rechtvaardigen.³

Vlak nadat de eerste zeven staten de Unie hadden verlaten, kwamen ze echter samen om een confederatie te vormen. Ondanks hun 'state rights'-ideologie onderwierpen de zuidelijke staten zich dus opnieuw aan een centrale overheid die op een aantal terreinen erg machtig was. Dit roept vragen op over de verhouding tussen de centrale regering en de staten. Was de 'state rights'-gedachte opeens verdwenen na de afscheiding van het noorden, of bleef dit een levendige discussie tijdens de burgeroorlog? Heeft deze ideologie er inderdaad voor gezorgd dat de samenwerking tussen de centrale regering en de staten werd belemmerd, zoals president Davis beweerde? En zo ja, welke invloed heeft dit gehad op de uitkomst van de Amerikaanse burgeroorlog, die in 1865 door de Confederatie verloren werd?

De 'state rights'-ideologie in de Confederatie

Vanaf de oprichting van de Confederatie hamerden zuidelijke politici op het belang van eenheid en harmonie. Dat deden ze niet alleen om zich te vereenzelvigen met de grootse staatslieden uit de achttiende eeuw, maar ook omdat ze zich genoodzaakt voelden een gesloten front te vormen tegenover de federale overheid van de VS, die zich niet neerlegde bij de secessie - de afscheiding van de zuidelijke staten.⁴ In de praktijk bleef er echter weinig over van de beoogde eensgezindheid. Eén van de onderwerpen waarover grote meningsverschillen uitbraken, was de vraag hoe de nieuwe centrale regering zich zou moeten verhouden tot de lidstaten.

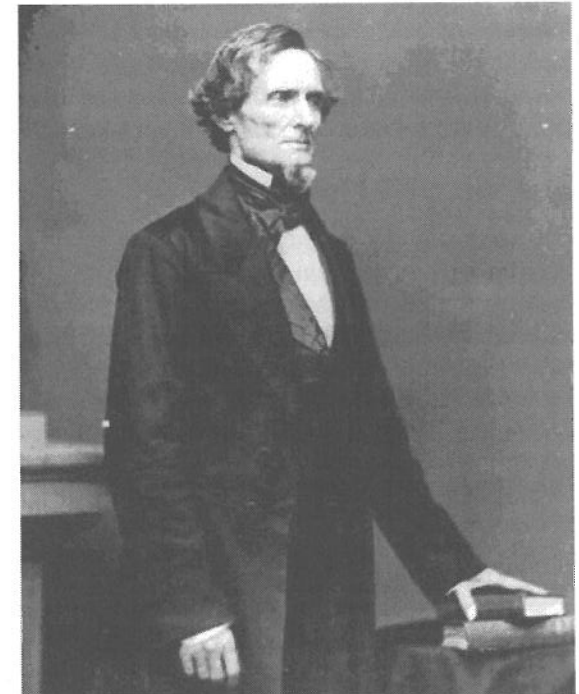
Dat bleek al meteen in het begin van 1861, toen afgevaardigden van de Geconfedereerde Staten samenkwamen in Montgomery om de Grondwet op te stellen. Alle aanwezigen waren het erover eens dat de staten meer macht moesten krijgen dan ze in de Unie hadden gehad, maar ze wilden daar niet alle-

³ R.N. Current e.a. (eds.), *Encyclopedia of the Confederacy*, deel 4 (New York 1993) s.v. 'State Rights', 1531-1536, aldaar 1531-1535 en B.H. Reid, *The Origins of The American Civil War* (tweede druk; Londen 1996) 365.

⁴ G.C. Rable, *The Confederate republic. A revolution against politics* (Chapel Hill 1994) 6-7, 29 en 45.

maal even ver in gaan. Radicale 'state rights'-aanhangers stonden tegenover afgevaardigden die een sterke overheid vanwege de oorlogsdreiging onmisbaar achtten en huiverig waren de centrale regering van al haar macht te beroven. De definitieve versie van de grondwet was een compromis tussen beide groeperingen. De staten waren iets machtiger geworden dan ze vóór de secessie waren geweest, maar tegelijkertijd werd de mogelijkheid voor een sterke centrale regering open gehouden.⁵

Zodoende hadden de geconfedereerden na de ratificatie van de grondwet nog lang niet het laatste woord gesproken over het 'state rights'-vraagstuk. In de loop van de burgeroorlog zouden zij hun meningsverschillen, die voor het eerst naar voren waren gekomen in de vergaderzaaltjes in Montgomery, in het openbaar gaan uiten. Zowel de radicale 'state rights'-aanhangers als de meer pragmatische politici voelden zich niet geremd om hun opvattingen uit te spreken, zeker nu beide groepen zich gesteund voelden door de grondwet.⁶

Jefferson Davis, president van de Geconfedereerde Staten van Amerika.

Jefferson Davis was het schoolvoorbeeld van een geconfedereerde politicus die pragmatisch was ingesteld. Tijdens zijn politieke carrière in de VS had hij hard gevochten voor de 'state rights', maar toen hij eenmaal als president de Confederatie moest leiden in een oorlog tegen haar noorderburen, was hij vastbesloten om een sterke centrale regering op te zetten. Dat was volgens hem de enige manier om de onafhankelijkheid van het zuiden te behouden. Naar zijn mening was een sterke overheid volkomen in overeenstemming met de 'state rights'-ideologie, zolang

⁵ W.B. Years, *The Confederate Congress* (Athens 1960) p. 26-29 en W.C. Davis, *Look away! A history of the Confederate States of America* (New York 2002) 68, 93-105.

⁶ Rable, *The Confederate Republic*, 59-62.

de centrale regering buiten de invloedssferen van de staten bleef. Tijdens zijn ambtsperiode hield hij zich altijd aan de grenzen die de grondwet hem oplegde, maar daarbinnen probeerde hij zijn machtspositie ten volle te benutten.

Het eerste terrein waar Davis zijn invloed wilde laten gelden, was de militaire strijd tegen de Unie. Als voormalig professioneel officier was hij van mening dat het zuiden het beste gebaat zou zijn bij een nationaal leger onder centraal gezag. In zijn eigen woorden: 'Our safety – our very existence – depends on the complete blending of the military strength of all the States into one united body, to be used anywhere and everywhere as the exigencies of the contest may require for the good of the whole.' Verder verlangde de president naar de bevoegdheid om de burgerrechten van deserteurs, verraders en andere ontrouwe personen, die in de frontgebieden het legale gezag bedreigden, te schenden.⁷

Davis was niet de enige pragmatische politicus in de Confederatie en kon daarom geregeld op steun rekenen. Zijn pogingen om zijn uitvoerende macht te laten gelden, werden hem echter door lang niet alle geconfedereerden in dank afgenomen. Veel politici hielden strenger vast aan de 'state rights'-ideologie dan hun president. Zij werden niet overtuigd door Davis' argument dat een sterke centrale regering noodzakelijk was voor een zuidelijke overwinning. De 'state rights' betekenden zoveel voor hen, dat ze deze rechten absoluut niet op wilden offeren, zelfs niet als dat de enige manier zou zijn om de oorlog te winnen. De woorden van Congreslid William L. Yancey waren in dit opzicht exemplarisch:

'Far better, if the people are to be governed by despotism, if free, Constitutional government is to be overthrown, that it be by hands of an open enemy. [...] There is hope for a people who are crushed by superior power in their brave struggle for the right. There is no hope for a people so destitute of courage, and virtue, and wisdom, as to flee to a despotism of their own.'⁸

Het is belangrijk om op te merken dat de zuidelijken die de macht van de centrale regering wilde beperken, meer nastreefden dan alleen grotere bevoegdheden voor de staten. Dat was weliswaar een belangrijk doel, maar het ging hen daarnaast ook om de rechten van de zuidelijke burgers. De geconfedereerden maakten zelf echter nauwelijks onderscheid tussen deze twee doelen en schaar-den zowel de rechten van de staten als de rechten van de bevolking onder 'state rights'. Dat was volkomen in overeenstemming met de ideeën van Calhoun, dé grondlegger van de zuidelijke vorm van dit gedachtegoed. Eén van zijn belangrijkste motieven om de staten veel macht te geven, was namelijk dat zij op die

⁷ P.D. Escott, *After secession: Jefferson Davis and the failure of Confederate nationalism* (Baton Rouge 1978) 54-70, 75-76. De cursieve tekst in het citaat is van de hand van de auteur.

⁸ Rable, *The Confederate Republic*, 138-139 en 177-178.

manier hun inwoners beter konden beschermen tegen een eventuele despotische overheid. Als men dezelfde brede definitie van 'state rights' hanteert als de zuidelijken deden, is het volkomen terecht om te stellen dat deze ideologie een belangrijke plaats innam binnen de politieke cultuur van de Confederatie. Ongeacht of ze zich zorgen maakten om de onafhankelijkheid van de staten of van de bevolking, het is duidelijk dat een groot aantal geconfedereerden niet op een sterke centrale regering zat te wachten.⁹

Naarmate de oorlog moeizamer verliep en president Davis steeds meer macht uit probeerde te oefenen, groeide de ontevredenheid over het centrale beleid. Politici bleven gedurende de hele oorlog wijzen op het belang van eenheid, maar dat neemt niet weg dat een groot aantal van hen openlijk ging protesteren tegen Davis' maatregelen. Ook veel redacteurs deinsden er niet voor terug om de president van despotisme te beschuldigen. Het is duidelijk dat de centrale regering dankzij de 'state rights'-ideologie te kampen kreeg met een luidruchtige oppositie.

Daar moet een kleine kanttekening bij geplaatst worden. De geconfedereerde politiek werd niet alleen gekarakteriseerd door ideologische tegenstellingen, maar ook door persoonlijke conflicten. Daarom zou het kunnen dat het protest tegen Davis in sommige gevallen voortkwam uit persoonlijke motieven en dat de 'state rights'-ideologie slechts gebruikt werd als afleidingsmanoeuvre.¹⁰ Op basis van dagboeken en andere verslagen van mensen die inzicht hadden in het politieke leven in de Confederatie, kan worden geconcludeerd dat persoonlijke relaties een grote rol hebben gespeeld. Sommige politici lieten zich in hun relatie met de president leiden door de gevoelens van haat die Davis bij hen opwekte. Jaloezie, woede over een misgunde benoeming of een gevoel beledigd te zijn, konden allemaal aanleiding geven tot kritiek op de uitvoerende macht. Al in maart 1861 schreef Mary Boykin Chesnut, die zich als echtgenote van een Congreslid bewoog in de hoogste politieke kringen in Richmond: 'Men are willing to risk an injury to our cause, if they may in so doing hurt Jeff Davis.'¹¹

Deze vijandige omgeving had Davis op de eerste plaats aan zichzelf te danken. Hij was een harde man, die niet goed in staat was om politieke vrienden te maken. Davis was echter niet de enige die moeilijk in de omgang was. Onder

⁹ Ibidem, p. 141, J.B. Robbins, 'Confederate Nationalism: Politics and Government in the Confederate South, 1861-1865' (Rice University 1964) (ongepubliceerde dissertatie) 29-30, geciteerd in R.E. Beringer, e.a., *Why the South lost the Civil War* (Athens 1986) 222, Coulter, *The Confederate States of America*, 402 en Current e.a. (eds.), *Encyclopedia of the Confederacy*, deel 4, s.v. 'State Rights', 1531-1536, aldaar p. 1533.

¹⁰ Beringer e.a., *Why the South lost the Civil War*, 220-221. Robbins had dat al eerder beweerd, maar alleen in verband met de 'habeas corpus'-kwestie. Robbins, 'Confederate Nationalism', 97-101.

¹¹ M. Boykin Chesnut, *A Diary from Dixie*, uitgegeven door B.A. Williams ed. (Boston 1949) 9, geciteerd in Escott, *After Secession*, 62.

de zuidelijke elite was het individualisme sterk ontwikkeld, als gevolg van het geïsoleerde karakter van het zuiden en het slavernijstelsel. De meeste zuidelijke politici waren overtuigd van hun eigen gelijk en waren daarom nauwelijks bereid tot overleg. Bovendien waren ze erg gevoelig voor aanvallen op hun eergevoel, zodat ruzies snel uitbraken en hun stempel konden drukken op de politieke verhoudingen.¹² Het spreekt voor zich dat de politici die Davis om persoonlijke redenen aan wilden vallen niet uit konden komen voor hun motieven, maar de schijn moesten wekken dat ze inhoudelijke kritiek hadden. De 'state rights'-ideologie was daarom een perfecte dekmantel voor de persoonlijke vijanden van de president.¹³

Toch kan niet gesteld worden dat het beroep op 'state rights' niets anders was dan een rookgordijn om persoonlijke motieven aan het oog te onttrekken. Het ligt veel meer voor de hand dat de 'state rights'-kritiek in de meeste gevallen voortkwam uit principes, en slechts in mindere mate uit persoonlijke conflicten. Geconfedereerde politici waren weliswaar prikkelbaar genoeg om hun onderlinge relaties een enkele keer door persoonlijke gevoelens te laten beïnvloeden, maar geloofden daarnaast volledig in de doctrines en politieke ideeën die ze vertegenwoordigden. Dat gold in ieder geval voor de 'state rights'-ideologie. Dit gedachtegoed genoot al zolang een fervente aanhang in het zuiden, dat het ondenkbaar is dat de beschuldigingen van despotisme aan het adres van Davis, niet op doctrinaire gronden zouden berusten.¹⁴ De 'state rights'-ideologie had dus inderdaad veel aanhangers in de Confederatie, die fel protesteerden tegen de centrale regering. Of zij ook daadwerkelijk Davis' maatregelen in de praktijk tegenwerkten, moet blijken uit de volgende paragraaf.

De centrale regering en de 'state rights' aanhangers in conflict

Het gezag over de zuidelijke troepen

Eén van de allereerste taken die Davis op zich nam na zijn benoeming tot president, was de organisatie van de verdediging van de Confederatie. Hij verwachtte niet dat de VS de secessie van de zuidelijke staten vreedzaam zouden ondergaan, en deed daarom al op 9 maart 1861 een beroep op de gouverneurs. Hij

¹² Escott, *After Secession*, 260-261 en B.I. Wiley, *The road to Appomattox* (New York 1971) 99-101.

¹³ Years, *The Confederate Congress*, 224 en Escott, *After Secession*, 92-93.

¹⁴ Escott, *After Secession*, 90-93, Years, *The Confederate Congress*, 224 en 228, E.M. Thomas, 'The Political Revolution in the Confederacy' in: M. Perman ed., *Major Problems in the Civil War and Reconstruction*, 287-297, aldaar 294 (dit is één van de hoofdstukken uit E.M. Thomas, *The Confederacy as a Revolutionary Experience* (Englewood Cliffs 1971)) en Rable, *The Confederate Republic*, 242-243.

verzocht hen de staatsmilities aan te vullen met vrijwilligers die voor minstens twaalf maanden wilden dienen. Vervolgens moesten deze eenheden opgenomen worden in het centrale leger, onder presidentieel gezag. Over het algemeen waren de gouverneurs bereid om aan dit verzoek gehoor te geven. Desondanks verliep de mobilisatie niet zo soepel als de president waarschijnlijk had gehoopt.¹⁵

De gouverneurs, die tot dan toe nauwelijks inspraak hadden gehad in de vormgeving van de Confederatie, maakten gretig gebruik van de kans om hun invloed te laten gelden. Zij deden er alles aan om gebruik te maken van hun privileges, vóórdat ze de eenheden overdroegen aan de regering. Op die manier verspeelden ze kostbare tijd. Zo eisten de gouverneurs dat alle vrijwilligers zich uitsluitend bij hen konden aanmelden, omdat elke andere manier van werven een schending zijn van de staatssoevereiniteit. Private militaire eenheden die hun diensten direct aan de president aan wilden bieden werden zelfs tegengehouden aan de staatsgrenzen en gedwongen hun wapens, die vaak afkomstig waren uit de staatsarsenalen, achter te laten. Dit kwam de efficiëntie van het wervingsproces niet ten goede.

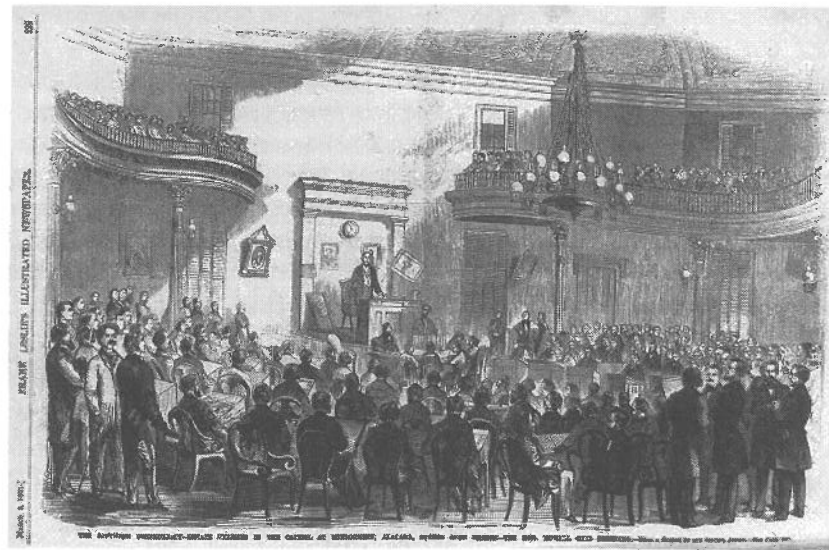
De gouverneurs hechtten verder veel waarde aan hun recht om officieren van de staatsmilities te benoemen. Zij maakten daar zoveel mogelijk gebruik van, niet alleen omdat ze dat naar hun mening beter konden dan de centrale regering, maar ook omdat het een geweldig middel was om vriendjespolitiek mee te bedrijven. Vaak benoemden gouverneurs eerst alle hoge officieren in een regiment, zonder al te veel moeite te doen om deze eenheden te vullen met gewone soldaten. Het duurde erg lang voordat dergelijke 'skeletregimenten' militaire waarde kregen. De centrale regering had liever gewild dat de gouverneurs binnen korte tijd kleinere eenheden hadden gestuurd, maar had aanvankelijk geen andere keus dan te aanvaarden wat de staten afstonden. 'Technicalities must not stand in the way of harmony', zo schreef de minister van Oorlog, L.P. Walker.¹⁶

Zodra in april de oorlog uitbrak, aarzelde het Congres niet om de centrale regering meer invloed te geven op het wervingsproces. Davis mocht vanaf dat moment direct vrijwilligers accepteren en de diensttermijnen werden verlengd naar twee of drie jaar. De Congresleden hoopten dat deze wetgeving een einde zou maken aan de trage gang van zaken, maar dat doel werd niet bereikt. De gouverneurs probeerden nog steeds de mobilisatie naar hun hand te zetten, door bijvoorbeeld 'skeletregimenten' en eenheden met een diensttermijn van slechts twaalf maanden aan te bieden. Daarnaast eisten ze het recht om gaten in het officierskorps te kunnen vullen. Zelfs als de troepen waren opgenomen in het centrale leger bleven het juridisch gezien staatsmilities, zo redeneerden ze.

¹⁵ Years, *The Confederate Congress*, 60.

¹⁶ Davis, *Look Away!*, 90.

Gesterkt door de nieuwe wetgeving, besloot de president niet langer makkelijk toe te geven aan de gouverneurs. In de meeste gevallen slaagde de centrale regering erin haar wil op te leggen aan de staten, maar werd daardoor wel betrokken in tijdrovende discussies. Pas vanaf april 1862, toen de dienstplicht ervoor zorgde dat het gezag over de mobilisatie en officiersbenoemingen volledig bij de regering in Richmond kwam te liggen, konden discussies tussen de regering en gouverneurs snel worden afgedaan.¹⁷

Vergadering van de Senaat van de Geconfedereerde Staten van Amerika in 1861.

Een tweede factor die de mobilisatie gedurende het eerste oorlogsjaar hinderde was het lokale patriottisme, dat verbonden was met de 'state rights'-ideologie. De zuidelijken voelden veel meer genegenheid voor hun eigen staat dan voor de Confederatie. Als gevolg daarvan hadden ze nauwelijks oog voor het grote militaire plaatje en vonden ze het vooral belangrijk om hun eigen regio te beschermen. Daarom hielden gouverneurs wapens en troepen achter voor de lokale verdediging, al hebben ze ook steun verleend aan de centrale mobilisatie.¹⁸

¹⁷ Ibidem, 118-119, 225 en 333-334, F.L. Owsley, *State Rights in the Confederacy* (Chicago 1925) 90-94 (Hier wordt weliswaar de derde druk gebruikt (uit 1961) maar die druk bevat dezelfde tekst als het origineel.) en Escott, *After Secession*, 55-56.

¹⁸ Ch.W. Ramsdell, 'State Rights in the Confederacy' *The Mississippi Valley Historical Quarterly* 14 (1927) 107-110, aldaar 109, Escott, *After Secession*, p. 79-80; Rable, *The Confederate Republic*, 85; Davis, *Look Away!*, 119 en Beringer e.a., *Why the South lost the Civil War*, 449-450.

Mede vanwege het gebrek aan wapens moesten in de zomer van 1861 200.000 vrijwilligers, die stonden te popelen om de 400.000 soldaten in het geconfedereerde leger te versterken, geweigerd worden. Het is echter onterecht om dit geheel te wijten aan de neiging van de gouverneurs om wapens achter te houden. De grootste verantwoordelijken waren het Congres en de president, die op dit moment nog geen aanleiding zagen om het centrale leger uit te breiden. Belangrijker waren de zuidelijke mannen die gedurende het eerste jaar van de oorlog in de staatsmilities werden opgenomen. Naar schatting werden er in het voorjaar van 1862 maar liefst 100.000 man op deze manier buiten het centrale leger gehouden. Dat was ongetwijfeld een doorn in het oog van Davis, die in die periode moeite moest doen om het centrale leger op sterkte te houden.¹⁹

In het begin van de oorlog behaalden de geconfedereerde troepen enkele successen, maar in de loop van 1861 werd de druk van de federale legers steeds groter. Hierdoor werd het noodzakelijk dat de Confederatie meer troepen op de been zou brengen. Omdat het enthousiasme onder de bevolking inmiddels was bekoeld, de vrijwilligers die voor twaalf maanden hadden getekend bijna zouden afzwaaien en desertie en geweld voor verliezen hadden gezorgd, realiseerde president Davis zich in het voorjaar van 1862 dat het tijd werd voor drastische maatregelen. Hij vroeg het Congres daarom om een dienstplicht in te voeren voor mannen tussen 18 en 35 jaar. Alleen mensen met een bepaald beroep hoefden niet te dienen in het geconfedereerde leger, zoals later uiteengezet zal worden. Dit verzoek stond haaks op de 'state rights'-ideologie. De dienstplicht zou niet alleen de macht over het wervingsproces uit handen van de staten nemen, maar zou de president bovendien veel gezag geven over de geconfedereerde bevolking. Nog nooit was op Amerikaans grondgebied een dergelijke maatregel genomen.

Voor veel Congresleden was dit reden om tijdens het debat heftige kritiek te uiten op Davis' verzoek. Als afgevaardigden van de staten hingen velen van hen de 'state rights'-ideologie aan, zij het niet allemaal in dezelfde mate. Zij waren huiverig om de president al teveel macht te geven. Toch zetten de meesten van hen hun principiële bezwaren opzij, omdat zij de invoering van de dienstplicht noodzakelijk vonden voor het voortbestaan van de Confederatie. In het najaar, toen de president vroeg om een uitbreiding van de dienstplicht, zodat mannen tussen 35 en 45 jaar ook opgeroepen konden worden, namen de Congresleden een soortgelijke houding aan. Opnieuw lieten ze merken ontevreden te zijn over de maatregel, terwijl ze de president wel zijn zin gaven. De enige concessie aan de 'state rights'-aanhangers was dat mannen tussen 35 en 45 die actieve dienst verleenden in de staatsmilities, niet werden verplicht zich aan te melden bij het centrale leger.²⁰

¹⁹ Owsley, *State Rights in the Confederacy*, 21-24, 272-273 en Years, *The Confederate Congress*, 61-64.

²⁰ Years, *The Confederate Congress*, 64-66, 68-71.

Ook buiten het Congres werd de invoering van de dienstplicht kritisch, doch welwillend ontvangen. In brieven en persoonlijke gesprekken protesteerden de gouverneurs fel tegen deze maatregel, die naar hun mening teveel macht zou leggen in de handen van de centrale regering. Op gouverneur J.E. Brown van Georgia na, legden zij zich echter bij het besluit van het Congres neer. Zo typeerde de gouverneur van Virginia, J. Letcher, de dienstplicht als '[a] most alarming stride towards consolidation that has ever occurred', maar zag hij ervan af om de wet tegen te werken, want: 'harmony, unity, and conciliation are indispensable right now'. Net als vele andere reacties van gouverneurs, werd deze uitspraak gepubliceerd in de pers. De zuidelijke bevolking werd op die manier op de hoogte gesteld van de bezwaren van hun gouverneurs, terwijl de kranten hun lezers wel aanspoorden om de wet te gehoorzamen.²¹

Als gevolg van de *Conscription Act* verloren de staatsmilities veel van hun mannen aan het centrale leger. Omdat de fixatie met lokale verdediging geenszins was verdwenen, gingen de gouverneurs meteen aan het werk om nieuwe plaatselijke troepen te werven. Binnen een jaar hadden zij samen weer de beschikking over 100.000 man, waar ze streng over waakten. Ze waren hooguit bereid om de lokale eenheden tijdelijk uit te lenen, maar alle oproepen van de centrale regering om militair gezag over deze troepen af te staan werden stelselmatig geweigerd. Een gedeelte van de lokale soldaten had eigenlijk zelfs moeten dienen in het centrale leger, maar werd achtergehouden door hun gouverneurs.²²

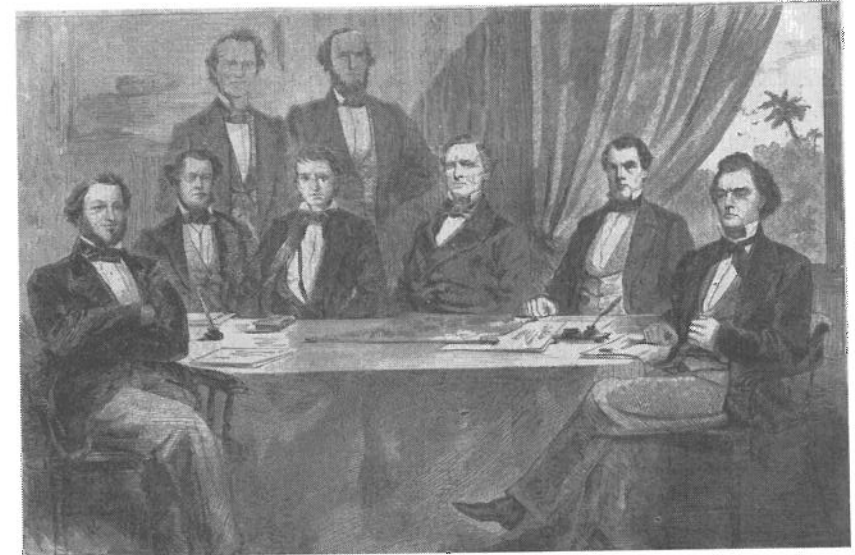
Dit gold in ieder geval voor de mannen tussen 35 en 45 jaar. In oktober 1862 had het Congres hen vrijgesteld van de dienstplicht, mits ze actieve dienst verleenden in hun staat. De gouverneurs maakten daar misbruik van, door te besluiten dat alle mannen in deze leeftijdscategorie die opgeroepen konden worden voor de staatsmilities, aan dat criterium voldeden. Op die manier hielden ze ongeveer 50.000 man buiten het centrale leger. Daarnaast probeerden ongeveer 40.000 mannen tussen 18 en 35 te ontkomen aan het front door zich aan te melden bij de lokale troepen, maar de meesten van hen slaagden niet in hun opzet. Zij konden zelden rekenen op de hulp van hun gouverneurs, die niet mee wilden werken aan een dergelijke flagrante schending van de *Conscription Act*. En zelfs als gouverneurs een poging deden om deze mannen achter te houden, slaagden ze daar bijna nooit in.²³

²¹ J.H. Parks, 'State Rights in a Crisis: Governor Joseph E. Brown versus President Jefferson Davis', *Journal of Southern History* 32 (1966) 3-24, aldaar 14 en L.B. Hill, *Joseph E. Brown and the Confederacy* (Chapel Hill 1939) 88, geciteerd in Years, *The Confederate Congress*, 83, Rable, *The Confederate Republic*, 138-144 en Escott, *After Secession*, 80-86.

²² Years, *The Confederate Congress*, 84.

²³ Ibidem, Davis, *Look Away!*, 226-227 en Owsley, *State Rights in the Confederacy*, 32.

Ondanks de opbouw van de staatsmilities, bleven de gouverneurs zich zorgen maken over de verdediging van hun regio. Zij vreesden dat Davis teveel wapens en troepen van hen had overgenomen en zodoende hun staat onvoldoende beveiligd had achtergelaten. Vooral de wapenkwestie zette veel kwaad bloed, omdat het vaak ging om staatseigendom waar de centrale regering nooit voor had betaald. Gouverneurs aarzelden niet om daar fel tegen te protesteren. Zelfs Th.O. Moore van Louisiana, die doorgaans het beleid van de centrale regering steunde, stelde: 'No free people can or ought to submit to the arbitrary and illegal usurpation of authority.'²⁴

Het kabinet van de Geconfedereerde Staten van Amerika. Van links naar rechts: minister van Justitie Benjamin, minister Mallory, minister Memminger, vice-president Stephens, minister Walker, president Davis, minister van Posterijen Reagan en minister Toombs.

In 1862 en 1863 kreeg Davis van gouverneurs en Congresleden uit elke staat dringende verzoeken om wapens en troepen terug te sturen. Dat irriteerde hem mateloos. Tijdens een kabinetszitting in januari 1862 waar een dergelijk verzoek ter sprake kwam, verklaarde hij: 'if such was to be the course of the States [...] we had better make terms as soon as we could.' Anders dan de meeste geconfedereerde politici, realiseerde Davis zich dat de Confederatie zonder een gecentraliseerde militaire aanpak geen lang leven beschoren zou zijn. Hij weigerde dan ook resoluut om enig militair gezag over het geconfedereerde leger af te staan. Toch ontkwam de president er niet aan om de politici die waren gefixeerd

²⁴ Davis, *Look Away!*, 335-336.

op de lokale verdediging enigszins tegemoet te komen. Om hun angst weg te nemen gaf hij, met tegenzin, het centrale leger opdracht een breed, versnipperd front te handhaven.²⁵

Mede door deze ongelukkige strategie slaagden de troepen van de Confederatie en de staten er niet in om in 1863 de noordelijke opmars te stuiten. De geconfedereerde kansen waren nog niet verkeken, maar als de zuidelijken de oorlog wilden winnen hadden ze meer troepen nodig. Daarom vroeg Davis in december 1863 het Congres nogmaals de leeftijdsgrenzen van de dienstplicht aan te passen. Dit keer reageerden de Congresleden veel welwillender dan in 1862. De pragmatici onder hen hadden de overhand. Sommigen van hen stelden zelfs voor om de dienstplicht nog verder uit te breiden dan Davis had aangeraden. Op 17 februari 1864 werd de nieuwe wet ingevoerd. Voortaan zouden 17-jarigen en mannen tussen de 45 en 50 ook ingelijfd worden. Zij zouden de reservetroepen vormen, terwijl de kern van het geconfedereerde leger zou bestaan uit de mannen tussen 18 en 45 jaar. Dit keer werden de staatsmilities van al hun soldaten beroofd.²⁶

De politici buiten het Congres reageerden veel minder enthousiast. Hadden ze twee jaar eerder nog benadrukt dat ze de dienstplicht zouden steunen, in 1864 was er voornamelijk protest te horen. Zelfs vice-president Stephens klaagde openlijk over het despotische karakter van de regering in Richmond. Hij beschouwde de dienstplicht al langer als 'radically wrong in principle', maar sprak zich daar voor het eerst in het openbaar voor uit. De nieuwe wet werd bovendien kritisch ontvangen door de gouverneurs, die kwaad waren dat hun militaire gezag volledig was verdwenen. Zij hadden het vertrouwen in het geconfedereerde leger verloren, en weigerden soms gewoonweg troepen af te staan. De gouverneur van Georgia was niet langer de enige die dwars zat. Zelfs als de centrale regering erin slaagde om haar wil op te leggen aan de staten, ging er veel tijd verloren. Het hoofd van de recruteringsofficieren, John S. Preston, had alle reden om in maart 1864 te verzuchten: 'From one end of the Confederacy to the other every constituted authority, every officer, every man, and every woman is engaged in opposing the enrolling officer in the execution of his duties.'²⁷

Het laatste onderwerp op het gebied van de dienstplicht waarover de 'state rights'-aanhangers en president Davis met elkaar in conflict kwamen, was het vraagstuk van de vrijstellingen. In elke dienstplichtwet waren enkele bepalingen opgenomen, waarin werd vastgelegd welke beroepsgroepen vrijgesteld werden van militaire dienst. Mannen met een beroep dat voorkwam op deze lijst zouden de Confederatie meer van nut zijn door hun werk te blijven doen dan

²⁵ Rable, *The Confederate Republic*, 127-128 en Escott, *After Secession*, 62.

²⁶ Years, *The Confederate Congress*, 86-88.

²⁷ Rable, *The Confederate Republic*, 248-249, 265 en 282 en Escott, *After Secession*, 214. Het citaat komt uit Coulter, *The Confederate States of America*, 1861-1865, 392.

door het leger in te gaan. Enerzijds gaf dit de centrale regering veel invloed op de economie, anderzijds verslapte deze maatregel de greep van de regering.²⁸ De bevoegdheid om te bepalen welke beroepsgroep vrijstelling kreeg lag niet in haar handen, maar in die van het Congres.²⁹ Bovendien konden de gouverneurs wél vrijstellingen uitdelen. Gesteund door hun hooggerechtshoven, beschouwden zij het als hun recht om ambtenaren en andere werknemers van de staat buiten het geconfedereerde leger te houden. Zodra het Congres hen op 11 mei 1863 in het gelijk stelde, stond de regering machteloos. Preston verklaarde: 'This [Conscription] Bureau has no power to enforce the Confederate [conscription] law in opposition to the Governors' certificates or the claims of the State.' Op deze manier werden maar liefst 30.000 man buiten het centrale leger gehouden.³⁰

Het recht op 'habeas corpus' en de staat van beleg

De voor- en tegenstanders van een sterke centrale regering verschilden niet alleen van mening over de vraag hoever het presidentiële gezag over de zuidelijke troepen strekte, maar waren het ook oneens over de mate waarin de president burgerrechten mocht schenden. In de eerste maanden van 1862 dreigden een aantal regio's, waaronder Richmond, ten prooi te vallen aan de federale legers. De Congresleden vreesden dat sommige inwoners van deze frontgebieden verleid zouden worden hun trouw aan de Confederatie op te geven. Men was vooral bang voor verraders en spionnen, maar ook boeren die met de vijand handelden en deserteurs die het wettelijke gezag ontdoken werden gevreesd. Daarom verleende het Congres op 27 februari Davis belangrijke bevoegdheden om eventuele trouweloosheid aan banden te leggen. Zo mocht hij het recht op 'habeas corpus', dat burgers beschermde tegen willekeurige arrestaties, opschorten. Daarnaast kreeg de president de mogelijkheid om de staat van beleg af te kondigen. Hierdoor zou de rechtspraak volledig onder militair gezag komen te vallen. De president mocht deze bevoegdheden gedurende de hele oorlog uitoefenen in elk gebied dat naar zijn mening bedreigd werd door een noordelijke invasie.

Al snel kregen de Congresleden spijt van hun besluit om Davis zoveel macht te geven. De president maakte geen overmatig gebruik van zijn nieuwe bevoegdheden, maar omdat de Congresleden al snel zelf in aanraking kwamen

²⁸ Thomas, 'The Political Revolution in the Confederacy', 289 en Beringer e.a., *Why the South lost the Civil War*, 214, 217.

²⁹ Years, *The Confederate Congress*, 80, 85, 90-94 en R.F. Bense, *Yankee Leviathan. The origins of central state authority in America, 1859-1877* (Cambridge 1990) 130-131.

³⁰ Years, *The Confederate Congress*, 85, 89, D.D. Scarboro, 'North Carolina and the Confederacy: The Weakness of States' Rights during the Civil War', *North Carolina Historical Review* 56 (1979) 133-149, aldaar 140 (zie daar noot 18), Owsley, *State Rights in the Confederacy*, 280 en Escott, *After Secession*, 90.

met de onprettige staat van beleg, ontwikkelden velen van hen principiële bezwaren tegen de maatregelen. De meest fervente 'state rights'-aanhangers onder hen vreesden dat hun wetgeving teveel macht in handen van de president had gelegd. Hun pragmatische collega's deelden die angst, al zagen ze ook de noodzaak van de wetgeving in. Het Congres beperkte daarom Davis' bevoegdheden, door in april een einde te maken aan het arbitraire karakter van het gedrag van de militaire politie en door te bepalen dat de 'habeas corpus'-wetgeving in augustus zou verlopen. In oktober 1862 stelde het Congres de president opnieuw in staat om het recht op 'habeas corpus' op te schorten, maar hij kreeg de bevoegdheid om de staat van beleg af te kondigen niet terug. Ondanks Davis' verzoek om permanente bevoegdheden, werd bepaald dat de wet zou verlopen in februari 1863.³¹

De beperkingen die het Congres doorvoerde deden weinig om de protesten in de zuidelijke samenleving af te zwakken. De 'habeas corpus'-wetgeving wekte nog meer gevoelens van onvrede op dan de dienstplicht. Hoewel die laatste maatregel evenmin geliefd was, konden de meeste geconfedereerden daar nog de noodzaak van inzien. Dat lag anders bij de wetten die de geliefde burgerrechten in gevaar brachten. Veel zuidelijke kranten waren van mening dat deze maatregelen teveel macht in handen van Davis legden. Vlak voordat de tweede 'habeas corpus'-wet werd doorgevoerd, klaagde de *Richmond Daily Examiner* bijvoorbeeld: '[in] escaping one despotism, we rush heedlessly into the jaws of another'. Deze vrees werd gedeeld door vice-president Stephens en enkele gouverneurs, die tevens hun onvrede lieten blijken.³²

Deze kritiek heeft indirect grote gevolgen gehad. Ten eerste zorgde het ervoor dat Davis, die op dit gebied gevoeliger was voor protest dan normaal, terughoudendheid heeft betracht in het gebruik van zijn bevoegdheden. Ten tweede leidde de kritiek tegen de 'habeas corpus'-wet ertoe dat de maatregel niet werd verlengd in februari 1863. De meeste Congresleden weigerden onpopulaire maatregelen te nemen in dit verkiezingsjaar, zeker aangezien deze hen zelf tegenstonden. Zodoende kwam het onderwerp een jaar lang nauwelijks ter sprake in het Congres. Deserteurs en mannen die onder militaire dienst uit wilden komen maakten daar handig misbruik van. Zij verzochten plaatselijke rechters om hun recht op 'habeas corpus' te bevestigen, om te voorkomen dat het geconfedereerde leger hen zou arresteren. Vaak slaagden ze er in om wettelijke bescherming te krijgen, al werden veel van de betrokken personen desondanks gearresteerd door het leger. In de ogen van Davis berokkenden de rechters de Confederatie veel schade.³³

³¹ Yeams, *The Confederate Congress*, 150-155.

³² Rable, *The Confederate Republic*, 145-146 en 157-158.

³³ Ibidem, 145 en 188-189 en W.M. Robinson, *Justice in Grey. A history of the Judicial System of the Confederate States of America* (Cambridge, 1941) 209, 406-407 en 415.

Dit was, samen met de wetteloosheid in grote delen van de Confederatie, aanleiding voor de president om in februari 1864 het Congres om een nieuwe 'habeas corpus'-wet te vragen. Inmiddels was de weerstand tegen een dergelijke maatregel onder de Congresleden erg groot geworden. Op 15 februari werd de wet weliswaar door beide huizen aangenomen, maar de macht van de president werd flink ingeperkt. Hij kreeg de bevoegdheid om het recht op 'habeas corpus' op te schorten, maar het Congres had ditmaal vastgelegd in welke situaties hij dat kon doen.³⁴

De 'state rights'-aanhangers buiten het Congres konden deze beperkingen echter niet op waarde schatten. Zij zagen alleen dat de burgerrechten ten prooi konden vallen aan het gezag van de president en protesteerden feller dan ooit tevoren. Enkele kranten applaudisseerden de komst van de nieuwe wet, maar de reactie van de pers werd het beste vertegenwoordigd door kranten als de *Southern Watchman*. Het redactionele commentaar op 6 april 1864, omkaderd als een rouwbericht, luidde als volgt: 'Georgians, behold your chains! – Freeman of a once proud and happy country, contemplate the last act which rivets your bonds and binds you hand and foot, at the mercy of an unlimited military authority.' De politici in de staten protesteerden niet alleen, maar probeerden de derde 'habeas corpus'-wet zelfs tegen te werken. Gesteund door hun gouverneurs, probeerden de leden van de wetgevende macht in Georgia, Mississippi, North Carolina, Louisiana en Alabama de wet nietig te verklaren, of in ieder geval het Congres daartoe te bewegen.³⁵

De nieuwe Congresleden, die in november 1863 waren verkozen, hielden strenger vast aan de 'state rights'-ideologie dan hun voorgangers. Tijdens hun allereerste zitting, in mei 1864, wilden enkele leden van dit Tweede Congres gehoor geven aan het verzoek van de wetgevende macht in de staten. Hun voorstel om de 'habeas corpus'-wet te herroepen werd niet aangenomen omdat hun collega's het onderwerp liever negeerden, maar het gaf duidelijk aan dat de president op dit punt weinig steun meer kon verwachten. Hij was daarom huiverig om meteen nadat de derde wet was verlopen, in juli, een verzoek tot verlenging in te dienen. Davis wachtte daarmee tot november, toen de militaire druk op de Confederatie gestegen was. Een kleine meerderheid in het Huis der Afgevaardigden (55 tegen 40) wilden Davis tegemoet komen, maar de wet strandde in de Senaat. De senatoren weigerden de superioriteit van de gerechtshoven in de staten aan te tasten. In maart 1865, een maand vóór het einde van de oorlog, deed Davis nog één laatste verzoek, maar slaagde er wederom niet in om de Senaat aan zijn kant te krijgen.³⁶

³⁴ Yeams, *The Confederate Congress*, 156-157 en Davis, *Look Away!*, 181-182.

³⁵ Rable, *The Confederate Republic*, 251-252. Het citaat komt uit D. Donald, 'Died of Democracy' in: Idem, (ed.), *Why the North won the Civil War* (Baton Rouge 1960) 79-90, aldaar 86.

³⁶ Yeams, *The Confederate Congress*, 157-160.

'State rights' en de uitkomst van de Amerikaanse burgeroorlog

De 'state rights'-ideologie speelde een belangrijke rol in de geconfedereerde politieke cultuur. Bijna alle zuidelijken waren van mening dat de lidstaten in de nieuwe Confederatie meer macht moesten krijgen dan ze in de Unie hadden gehad. Er bestonden echter grote meningsverschillen over de vraag hoe ver dit moest gaan. Pragmatische politici wensten nog steeds een sterke centrale regering, omdat ze dat noodzakelijk achtten in hun strijd tegen het noorden. Fervente 'state rights'-aanhangers weigerden daarentegen de rechten van de staten en de zuidelijke bevolking op te offeren voor onafhankelijkheid. Deze twee groepen bleven gedurende de hele burgeroorlog discussiëren over de gewenste mate van centraal gezag. Het beleid van president Davis, die als pragmaticus zoveel mogelijk macht uit wilde oefenen om de Confederatie van de ondergang te behoeden, werd openlijk bekritiseerd door de 'state rights'-aanhangers. Zij waren ervan overtuigd dat de maatregelen van de centrale regering rampzalig waren. Dat hun argumenten ook wel eens werden gebruikt om persoonlijke aversies tegen Davis te verbloemen, doet daar niets aan af.

De meningsverschillen hebben in de praktijk geleid tot conflicten tussen de centrale regering en de 'state rights'-aanhangers op het terrein van het gezag over de troepen en de burgerrechten. Het is echter niet eenvoudig om een eenduidige schets te geven van het verloop van deze conflicten. Het is allereerst van belang om te benadrukken dat de regering op medewerking kon rekenen, bijvoorbeeld op het gebied van de mobilisatie en – af en toe – in de 'habeas corpus'-kwestie. Dat betekent echter niet dat er geen onvrede bestond over Davis' beleid. Veel geconfedereerde politici legden zich bij de besluiten van de regering neer, maar lieten tegelijkertijd felle kritiek horen. De manier waarop de dienstplicht in 1862 werd ontvangen in de zuidelijke samenleving is daar een goed voorbeeld van.

De onvrede was zelfs zo groot, dat de 'state rights'-aanhangers onder de Congresleden, de gouverneurs, de leden van de wetgevende macht in de staten en de rechters in sommige gevallen wel degelijk probeerden om de centrale regering tegen te werken. Op alle bovengenoemde terreinen ontmoetten de maatregelen uit Richmond weerstand. In de meeste gevallen was Davis in staat was om deze tegenstand te overwinnen. Het kostte echter vaak veel tijd om de 'state rights'-aanhangers in het gareel te krijgen, zodat het de Confederatie toch nog enige schade toebracht. Bovendien slaagde de centrale regering er niet altijd in om tegenstand de kop in te drukken. De weerstand op het gebied van de lokale verdediging, de vrijstellingen voor werknemers van de staat en de 'habeas corpus'-kwestie waren bijvoorbeeld toch effectief.

Dan rest nog de vraag hoeveel invloed de debatten over 'state rights' hebben uitgeoefend op de uitkomst van de Amerikaanse Burgeroorlog. Dit moet niet onderschat worden, ook al verdient deze vraag nader onderzoek. Het is

waarschijnlijk dat de militaire slagkracht van de Confederatie aangetast is door de weerstand op het gebied van mobilisatie en de 'habeas corpus'-kwestie. De verdragen in de mobilisatie, het achterhouden van soldaten en een versnipperd front waren natuurlijk niet bevorderlijk voor de effectiviteit van het geconfedereerde leger. Bovendien ondervond de Confederatie vanzelfsprekend schade van het voortbestaan van de wetteloosheid in de frontgebieden. Aan de andere kant moet de militaire schade niet overdreven worden. Aangezien het geconfedereerde leger veel groter was dan de staatsmilities en het lange tijd niet meer soldaten nodig had om overwinningen te boeken, is het zeer de vraag of de zuidelijken de oorlog hadden kunnen winnen als de 'state rights'-tegenstand niet bestaan had. Deze weerstand heeft weliswaar tastbare gevolgen gehad, maar het was geen doorslaggevende factor in de ondergang van de Confederatie.

De morele gevolgen van de protesten tegen de centrale regering hebben waarschijnlijk een grotere rol gespeeld in de uitkomst van de burgeroorlog. Ongeacht of de 'state rights'-aanhangers zich bij de maatregelen uit Richmond neerlegden of ze tegen probeerden te werken, politici en redacteurs lieten hun kritiek luid horen. Dat zorgde ervoor dat de zuidelijke bevolking ervan overtuigd raakte dat de regering van president Davis tiranniek was geworden. Dit had uiteraard een negatief effect op de zuidelijke vechtlust. Waarom zou de geconfedereerde bevolking alles op alles zetten om een natie te redden, als ze ontevreden waren over de vorm die de natie, onder invloed van de overheid in Richmond, had aangenomen? Net als militaire nederlagen, gebrekkige communicatie, schaarste, inflatie en sociale spanningen heeft de kritiek van de 'state rights'-aanhangers het gevoel van harmonie, en daarmee het zuidelijke moreel, ondergraven. Het effect daarvan moet niet worden onderschat, omdat de demoralisatie vaak als één van de belangrijkste oorzaken van de zuidelijke nederlaag wordt beschouwd. De 'state rights'-ideologie heeft dan ook ongetwijfeld bijgedragen aan de ondergang van de Confederatie, al was het niet de enige oorzaak van de zuidelijke nederlaag in de Amerikaanse Burgeroorlog. •

Joris Gijsenbergh (1983) studeerde geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Momenteel is hij verbonden aan de afdeling politieke geschiedenis van diezelfde universiteit, waar hij werkt aan een proefschrift over de democratische cultuur van Nederland en België tussen 1917 en 1951.

Bart Verheijen

'La Terreur'

Het dilemma van de Franse Revolutie

'Vanaf deze plaats, op deze dag breekt een nieuw tijdperk in de geschiedenis van onze wereld aan en u kunt allemaal zeggen dat u haar geboorte heeft kunnen aanschouwen'.¹

Johann Wolfgang von Goethe over de Franse Revolutie.

De Franse Revolutie zit in een impasse, een impasse gecreëerd door het gewicht van haar eigen historiografie. De Duitse taal heeft hier een prachtig woord voor: 'Historikerstreit', een strijd tussen wetenschappers, instituten en paradigma's.² In Duitsland bedoelt men met Historikerstreit de discussie rondom de opkomst van het Derde Rijk en de Holocaust. In Frankrijk, zo durf ik te betogen, vervult de Franse Revolutie deze rol. Beiden onderwerpen vormen stof tot fel debat en een polemiek die de wetenschap allang heeft overstegen. De Franse Revolutie penetreert de Franse samenleving, splijt, verbreedert en politiseert. Zij vormt het hart van de Franse identiteit.³ Het jaar 1789 wordt beschouwd als een keerpunt in de korte geschiedenis van de mensheid. Zelfs de 21ste-eeuwse postmoderne burger is dankbaarheid verschuldigd aan de fundamentele slogan "liberté, égalité, fraternité". Het mag dan ook niet verbazen dat de strijd om de revolutionaire erfenis ongekend fel is. De inzet van de strijd vormt de vraag hoe de Franse Revolutie te incorporeren is in een (politieke) geschiedschrijving van de Franse identiteit. Sinds de Franse Revolutie is nadenken over politiek namelijk vaak niets anders geweest dan het interpreteren van de Revolutie. Andersom is het interpreteren van de Revolutie twee eeuwen lang niets anders geweest dan het nadenken over politiek. Hier moet een einde aan worden gemaakt. De Franse Revolutie moet worden teruggegeven aan de historicus.

Het grootste probleem van de Revolutie ligt in haar conceptualisering. Zonder mezelf te verliezen in een filosofisch labyrint wil ik betogen dat het

¹ Goethe geciteerd in: D. Wright, *Revolution and terror in France 1789-1795* (Londen 1794) 3.

² Zie ook: Kaplan, *Farewell revolution*, 1-11.

³ J. Livesey, *Making democracy in the French Revolution* (Londen 2001) 5.

concept "terreur" het meest problematische concept vormt, en niet alleen door zijn paradoxale karakter. Het is de terreur die de geschiedenis van de Revolutie splijt. De ultieme paradox: de Revolutie die gelijkheid en vrijheid propageerde door de verklaring van de rechten van de mens en burger (*La déclaration des droits de l'homme et du citoyen*) resulteerde in een systeem van terreur. Dit systeem vormde de kern van de 19de- en 20ste-eeuwse polemiek. De historiografische toepassing van het concept terreur resulteerde in een impasse. De enige manier om uit deze impasse te geraken is de terreur opnieuw onder de loep te nemen. Ondanks de enorme erfenis die Kleio op haar rug mee moet torsen, blijft dit logischerwijs een taak voor historici. In dit korte artikel zal ik een opening in de revolutionaire polemiek zoeken. Hierbij zal ik me laten leiden door het verschijnsel dat Benjamin Constant omschreef als 'het onverklaarbare delirium dat wij de terreur noemen'.⁴

De revolutionaire historiografie

Dertig jaar geleden verkondigde François Furet, in zijn magnum opus *Penser la Révolution Française* het einde van de Franse Revolutie: 'La Révolution Française est terminée.' Ondanks de triomf van het revisionistische verklaringsmodel in de jaren die op deze claim volgden, wat uiteindelijk resulteerde in de kroning van Furet als de koning van het bicentenaire in 1989, blijven pogingen om de revolutie daadwerkelijk te beëindigen uit. De overblijfselen van de kolosale revolutionaire erfenis zijn in verval. Het oude paradigma is afgebroken, een nieuw heeft zich nog niet aangediend. Historici van de Franse Revolutie lijden onder de desintegratie van oude paradigma's en het verlies van richting.⁵ De benadering van de revolutie door haar historici en de conceptualisering zijn hiervoor de belangrijkste redenen.

De Franse Historikerstreit is bijna even oud als de revolutie zelf. Aldophe Thiers en Auguste Mignet publiceerden hun *Histoire de la Révolution Française* in 1823 en 1824 als apologie van hun tijd. Het was François Guizot die het Franse publiek liet zien hoe de geschiedschrijving van de Franse Revolutie te combineren is met een succesvolle politieke campagne.⁶ Deze auteurs waren tegelijkertijd filosoof, historicus en politicus. Thiers, Mignet en Guizot, de 'traditionele liberalen', herkenden in de revolutie de triomf van de bourgeoisie ten faveure van de aristocratie. De constitutie van 1791, die de geboorte van de eerste constitutionele monarchie in de geschiedenis van Frankrijk inluidde, werd het

⁴ B. Constant, 'De l'esprit de conquête et de l'usurpation dans leurs rapports avec la civilisation européenne' in: M. Gauchet ed., *De la liberté chez les modernes: écrits politiques* (Paris 1980) 195.

⁵ R. Spang, 'Paradigms and paranoia: how modern is the French Revolution?', *The American Historical Review* vol 108, no 1 (feb. 2003) 2.

⁶ D. Johnson, 'A reconsideration of Guizot', in: E. Black (ed), *European political history, 1815-1870. Aspects of liberalism* (New York 1967) 95.

fundament van het politieke liberalisme van de 19e eeuw. De Franse Juli-Monarchie, die de 'roi citoyen' Louis Philippe op de Franse troon bracht, complementeerde de Franse Revolutie.⁷ De liberalen maakten onderscheid tussen een goede revolutie (de revolutionaire jaren tussen 1789-1791) en een slechte revolutie (de revolutie vanaf september 1792- 9 thermidor 1794). Thiers en Mignet leverden hiervoor het conceptuele breekijzer door 'le peuple' te scheiden van 'la populace' (het volk tegenover het plebs) en deze concepten te verbinden met de chronologische logica van de revolutie.⁸ De grote conceptuele truc die de liberalen toepasten, werd gecomplementeerd door de terreur en de periode van de slechte revolutie te verbinden met 'la populace'. Alle revolutionaire verworvenheden konden zo gered worden uit de handen van Robespierre. De politieke consequenties van de revolutie die de liberalen niet in de Franse traditie wensten te integreren, waarvan algemeen stemrecht de belangrijkste was, werden verbonden met de slechte revolutie en de terreur. Als kinderen van de Tiers Etat, de derde stand, behoorde de liberalen tot de gematigde bourgeoisie. Geschiedschrijving en politiek werden beschouwd als twee zijden van dezelfde medaille.

Aan het einde van de 19e eeuw werd er een snelle professionalisering en institutionalisering van de geschiedwetenschap doorgevoerd. De revolutionaire geschiedschrijving liet zich sterk beïnvloeden door de kritische methodiek van Ranke en de Duitse historische school.⁹ Een speciale leerstoel aan de Sorbonne, gewijd aan de geschiedenis van de Franse Revolutie, werd in 1886 ingesteld. Alphonse Aulard bekleedde deze leerstoel de eerste decennia van haar bestaan (tot 1922) en drukte zo een groot stempel op de historiografische ontwikkelingen. Hoewel hij hamerde op een systematisch en wetenschappelijk gebruik van het bronnenmateriaal, werd hij een felle verdediger van de nieuwe antiklerikale Derde Republiek.¹⁰ De Franse Derde Republiek (1870-1940), opgetrokken uit de ruïnes van de Frans-Duitse oorlog en de Parijse stadscommune, verlangde naar een nieuwe revolutionaire traditie. Aulard zocht deze traditie primair in de politieke en ideologische ideeën van verlichting en soevereiniteit, zoals verkondigd door de revolutionairen. 1789 leidde volgens Aulard automatisch tot democratie en republicanisme.¹¹ Hij betoogde dat de 'echte' Franse Revolutie plaatsvond in de jaren na 1792, toen de idealen van democratie en republicanisme

⁷ Voor een uitgebreide studie zie: T. Howarth, *Citizen-king: the life of Louis-Philippe, king of the French* (1962).

⁸ Zie: A. Mignet, *Histoire de la Révolution Française* (1824) and A. Thiers, *Histoire de la Révolution Française* (1824) tome II. Beiden zijn goede studies. Toch bieden ze in de eerste plaats een politiek/ filosofische visie op de Franse samenleving anders dan een wetenschappelijk historische studie. Echter, het was het jaar 1824 en het wetenschappelijk positivisme had zich nog niet laten uitvinden.

⁹ P. De Boer, *Geschiedenis als beroep. De professionalisering van de geschiedbeoefening in Frankrijk 1818-1914* (Nijmegen 1987) 141.

¹⁰ Wright, *Revolution and terror*, 9.

¹¹ A. Aulard, *Histoire politique de la Révolution Française* (Paris 1901) V.

door de Jacobijnen werden verdedigd tegen buitenlandse agressie en binnenlandse contrarevolutie. Deze idealen werden de essentie van de Franse identiteit. Om deze traditie acceptabel te maken moest Aulard af van de episode van de terreur. Zijn oplossing hiervoor was even eenvoudig als doeltreffend. Aulard schreef de terreur weg uit de ontwikkeling van de Franse ideeëngeschiedenis. In zijn omvangrijke werk *Histoire politique de la Révolution Française. Origines et développement de la Démocratie et de la République 1789-1804* van achthonderd bladzijden besteedde Aulard welgeteld zeven pagina's aan de episode van de terreur. Hiervan reserveerde hij er ook nog twee voor een beschrijving van de inperking van de persvrijheid. De terreur werd zo een bijproduct, een ongeluk, dat niets te maken had met de echte Franse Revolutie. Ondanks dat Aulard fel bekritiseerd werd door tegenstanders van de Derde Republiek, bleef de mythe van democratie en republicanisme overeind. De republiek hield stand en het huwelijk tussen politiek en geschiedschrijving bleef intact.

De aanval op de Derde Republiek kwam van de linkzijde van het politieke spectrum. De Franse marxisten en socialisten keken verder dan de belofte van 'liberté' van Aulard en de Franse liberalen. Door de nadruk te leggen op de sociaal-economische problematiek wilden de marxisten de beloften van 'égalité' (tegenover 'liberté') vervuld zien. Zoals Marx het omschreef: gelijkheid voor de wet leidt niet automatisch tot gelijkheid in middelen. Jean Jaurès was de eerste historicus die de nadruk legde op het revolutionaire ideaal van sociaal-economische gelijkheid.¹² De geschiedenis van de revolutie werd voortaan 'van onderop' geschreven. Als gevolg van de marxistische dialectiek werd de Franse Revolutie bovendien benaderd in termen van klassenstrijd. De Russische Revolutie van 1917 brak het huwelijk tussen geschiedschrijving en politiek. De geschiedenis had laten zien dat revolutie de enige logische uitkomst was van de klassenstrijd (zoals Marx voorspeld had). De deugden van de Franse revolutionaire strijd moesten niet langer in het verleden worden gezocht, maar in de toekomst. De Franse historici werden zo a-historische filosofen, die de hoop op gelijkheid en vrijheid in de toekomst via hun geschiedschrijving levend hielden. De revolutie werd nu gepresenteerd als historisch concept en als een politiek wapen (zoals de Russische Revolutie had 'bewezen'). De terreur diende te worden beschouwd als de logische uitkomst van klassenstrijd en revolutie. Ter illustratie: Lenin legitimeerde de Russische Revolutie en het gebruik van terreur door zich te beroepen op de speeches van Robespierre.¹³ Robespierre werd ook de held van de Franse marxisten omdat hij de revolutie had gered uit de handen van reactionaire krachten. Hoewel Mathiez, Lefebvre en Soboul als

¹² Furet schaart alle marxistische historici onder de 'd'ecole jaurésiennes'. Hij analyseert hun conceptualisering van de terreur en zet ze weg als 'vrienden van Robespierre'; Furet, *Penser la Révolution Française* (Paris 1979) 20-79.

¹³ Dit punt wordt ondersteund door Mathiez die graag de Franse Revolutie met de Russische vergeleek in pamfletten als: *Le Bolschivisme est-il antidémocratique? en Lénine et Robespierre* (beide 1920).

opvolgers van Jaurès uitstekende historici waren, konden ze niet ontsnappen aan de uitkomst van het marxistische dialectische proces. De revolutie werd de locomotief die de geschiedenis voorttrok richting de socialistische heilstaat. Niet alleen de klassenstrijd en de revolutie werden verheven tot de logische uitkomst van de geschiedenis, maar ook de terreur moest in dit model zijn plaats krijgen (zij was immers bewezen door de geschiedenis). Ondanks de pogingen de terreur te definiëren als een historisch concept (de uitkomst van sociaal-economische omstandigheden), bleef de terreur als een transhistorisch fenomeen boven de geschiedschrijving zweven. Met andere woorden: wanneer revolutie onderdeel is van het historische proces dan geldt dit ook voor terreur. Dit is prijs die de marxisten betaalden voor hun determinisme.

Het laatste interpretatiemodel, het revisionistische, richtte zijn pijlen primair op de marxistische interpretatie van de terreur. In de late jaren zeventig van de vorige eeuw was Frankrijk eindelijk in staat de dogmatische sluier van het marxisme van zich af te werpen. De waarheid van de Goelag voorzag François Furet van het meest krachtige wapen denkbaar: marxisme leidt tot terreur en links Frankrijk wil de terreur goedpraten. Furet veroordeelde alle vormen van sociale geschiedschrijving als marxistisch, hoewel hij zelf een oud-student van Braudel was. Furet wenste de revolutie te interpreteren door haar erfenis en ideologie te bestuderen. Deze ideologie, zo betoogde Furet in een briljante poging om Rousseau en Robespierre met één pennensstreep naar de ideologische schroothoop te brengen, leidde tot terreur. In Furets narratief werd de terreur de logische uitkomst van de revolutie, een tijdloos fenomeen en een politiek systeem. De marxistische erfenis (en in feite ook die van Aulard die de revolutionaire ideologie als 'goed' bestempelde) en de droom van het arbeidersparadijs was in revisionistische ogen niets meer dan een sprookje. Het geloof in de revolutie was voorbij.¹⁴ Furet verving de belofte van een toekomstige sociale revolutie met de belofte van de liberale democratie. In dit opzicht ging hij de Hegeliaan Fukuyama voor, die in zijn *The end of history and the last man* uit 1992 de triomf van het politieke liberalisme verkondigde. Furet plaatste het einde van de Franse Revolutie in de Vijfde Republiek van De Gaulle. De daadwerkelijke deugd van de Franse Revolutie was het experiment met democratie dat na de meidagen van 1968 zijn kracht had bewezen. In feite vervangt Furet de marxistische uitkomst van de geschiedenis met een liberale uitkomst. Zijn benadering is dus even deterministisch en zijn toegepaste hegelianisme evident. Zijn poging om de revolutie te laten eindigen in de Vijfde Republiek is simpelweg het gevolg van de zoveelste politieke strategie van een historicus van de Franse Revolutie.

¹⁴ Zoals ook bleek uit het 22ste congres van de PCF (de Franse communistische partij) in 1976 dat als titel had: "een democratische weg naar socialisme". Zie ook: R. Gildea, *The past in French history* (London 1994) 58.

Terug naar een vervallen traditie?

De waarheid is wrang. Vier paradigma's en tweehonderd jaar na de bestorming van de Bastille is de revolutie nog altijd geen volwaardig onderdeel van de Franse geschreven geschiedenis. Zoals gezegd, ondanks de oproep van Furet de revolutie te beëindigen, is er nog geen serieuze poging ondernomen. De komst van een nieuw paradigma laat lang op zich wachten. De laatste paar jaar is een heel nieuwe leger van neo-marxistische, neo-revisionistische en neo-jacobijnse historici het gevecht om de revolutie aangegaan. In 2000 publiceerde Patrice Gueniffey, één van Furets veelbelovende leerlingen, een studie waarin hij korte metten maakte met de conclusies van zijn mentor.¹⁵ Langzaam maar keert de Franse historiografie terug naar haar democratische en liberale wortels, na de revisionistische fase waarin de revolutie slechts in ideologische en symbolische termen werd beschouwd en bekeken. Gary Kates sprak in dit opzicht van een neo-liberaal antwoord op het neo-conservatisme, waarmee ze opnieuw politieke labels verbond aan historici van de Franse Revolutie. De recente revolutionaire historiografie herkaut haar eigen verleden. Timothy Tacketts *Becoming a revolutionary* introduceerde het concept 'klasse' opnieuw in het debat in een poging het revisionistische en het marxistische discours met elkaar te verzoenen.¹⁶ Jeremy Popkin, professor aan de universiteit van Kentucky, begroef in zijn artikel over het voortdurende revolutionaire debat het revisionistische model en opende de deur naar een nieuw sociaal, cultureel en politiek discours. 'Eindelijk', schreef Popkin, 'kan de revolutionaire boodschap weer positief zijn.'¹⁷

Ik deel zijn optimistische oordeel niet. De revolutie zou niet moeten terugkeren naar haar culturele en sociale historiografische wortels. Door de historici van de Revolutie opnieuw van politieke etiketten te voorzien, laat Gary Kates op een naïeve manier het probleem van de revolutie zien. Mijn argument is dat de enige manier om de impasse te doorbreken is door de revolutie te de-politiseren. In een artikel uit 2003 'Paradigms and Paranoia: How Modern Is the French Revolution?' stelde Rebecca Spang op briljante wijze de historiografische zwakte van de Revolutie aan de kaak.

Het daadwerkelijke probleem van de Revolutie, zo betoogt Spang, is de afwezigheid van een nieuw paradigma. Dit raakt de kern van mijn betoog. Tweehonderd jaar Franse Revolutie heeft geresulteerd in één dominant paradigma:

¹⁵ P. Gueniffey, *La politique de la Terreur: Essai sur la violence révolutionnaire 1789-1794* (Paris 2000). Hoewel Gueniffey het politieke denken tijdens de revolutie onderzoekt, combineert hij het revisionistische model met de 'leer der omstandigheden'. Hij besteedt echter geen aandacht aan de contrarevolutie, de belangrijkste oorzaak voor de terreur in de marxistische studies naar de omstandigheden die leidden tot de terreur. Gueniffey concentreert zich op de politieke middelen van de terreur.

¹⁶ T. Tackett, *Becoming a revolutionary* (Princeton 2006).

¹⁷ Popkin, 'Not over after all: the French Revolution's third century', *The Journal of Modern History*, Vol. 74, No. 4 (Dec 2002) 821.

het paradigma van de politieke belofte van de Franse Revolutie. Hoe dienen historici met deze last om te springen? Enige terughoudendheid ten opzichte van Spang, die het radicale voorstel doet om alle voorafgaand onderzoek in de ban te doen, is wellicht op zijn plaats. Ze stelt: 'Als historici daadwerkelijk het oude paradigma vaarwel zeggen, dan zou er geen 'Franse Revolutie' meer te analyseren zijn.'¹⁸

Mijn betoog richt zich op de kracht van historische concepten als Jacobijnen, sans-culottes, bourgeoisie, maar ook: klasse en Tiers Etat. De nadruk ligt echter op het belangrijkste concept van de Franse Revolutie: de terreur. De terreur vormt 'het daadwerkelijke probleem van de Franse Revolutie'.¹⁹ Vier verschillende interpretaties leverden vier verschillende benaderingen van de terreur op. De overeenkomst is echter duidelijk. Het concept van terreur wordt ingezet als politieke hefboom, een geladen wapen in de historiografische strijd.

Het conceptuele probleem

De relatieve leegheid van het historische concept moet het startpunt van deze heroverweging vormen. De terreur heeft geen betekenis totdat deze wordt ingevuld door een narratief - door de *Zeitgeist*, maar ook in termen van politieke voorkeur en gewenste historiografische uitkomst. Dit beeld moet enigszins genuanceerd worden. De laatste dertig jaar heeft de geschiedwetenschap, net als de overige geesteswetenschappen, onder invloed van een fenomeen dat ik hier als 'new cultural history' zal definiëren, een wetenschapsfilosofische ontwikkeling doorgemaakt. De Franse filosofische traditie met Michel Foucault en Michel de Certeau was hierop van grote invloed.²⁰ Het constructivisme, het nadenken over begrippen en concepten die ogenschijnlijk objectieve categorieën vertegenwoordigen, definieerde concepten als historische, sociale en discursieve constructies. Terreur, zo wil ik betogen, is inderdaad een historische constructie, een concept dat van betekenis kan veranderen. De Franse historicus Lucien Febvre schreef: 'Elke tijd fabriceert een eigen mentale representatie van het historische verleden.'²¹ Toch moeten we waken voor een overreactie. Het concept terreur is niet enkel een constructie, maar betekende voor tijdgenoten van de revolutie een (politieke en sociale) realiteit. Ook voor Robespierre, voor velen de personificatie van de terreur, was terreur wel degelijk reëel. In een redevoering voor de Nationale Conventie op 5 februari 1794, definieerde Robespierre de terreur als volgt: 'Indien in vreedstijd de deugd de beweegreden van de regering is, dan is die beweegreden in een tijd van revolutie tegelijk de deugd en de terreur: terreur is niets anders dan snelle, strenge en onwrikbare

¹⁸ Spang, 'Paradigms and paranoia', 3.

¹⁹ Livesey, *Making democracy in the French Revolution*, 5.

²⁰ P. Burke, *What is Cultural history?* (Cambridge 2004) 76.

²¹ L. Febvre, *Life in Renaissance France* (1925; English translation. Cambridge 1977).

justitie. De terreur komt daarom voort uit de deugd en is het resultaat van de toepassing van het beginsel van de democratie voor de dringende noden van het land.²² De reële toepassing van de terreur, dat wil zeggen het vallen van het mes van de guillotine, volgde uit deze definitie. De definitie van de terreur was noodzakelijk voor haar toepassing. Jean-Lambert Tallien, lid van de Nationale Conventie, ontpopte zich als een politiek tegenstander van Robespierre door zijn definitie van de terreur te bestrijden. Nadat Robespierre op 10 thermidor zelf onder het scheermes van dr. Guillotine beland was, kon de strijd om de conceptualisering van het fenomeen terreur pas echt losbarsten.

Het daadwerkelijke probleem vormt het feit dat concepten noodzakelijk zijn om historische wetenschap te bedrijven. Hieruit volgt de essentie van mijn betoog. We hebben geconcludeerd dat het debat in een impasse zit. Dit komt doordat historici van de revolutie bepaalde concepten gebruiken, waarvan het concept terreur het belangrijkste is. Mijn voorstel behelst dat het tweehonderd jaar oude paradigma definitief afgesloten moet worden, maar niet door het kind met het badwater weg te gooien zoals Rebecca Spang voorstelt. Haar radicale oplossing behelst een permanente historiografische verandering in de manier waarop historici naar de Franse Revolutie kijken. De vraag die Spang wenst te stellen is: was er wel een Franse Revolutie? In *The structure of scientific revolutions* uit 1969 schrijft de wetenschapsfilosoof Thomas Kuhn: 'Een nieuw paradigma is onverenigbaar met het oude (...) Het paradigma verandert de wetenschappelijke verbeelding op een dusdanige manier dat we dat moeten beschrijven als een verandering van de wereld waarin het wetenschappelijke werk gedaan wordt.'²³ Wanneer we Kuhn volgen en de historiografische wereld waarin de Franse Revolutie geplaatst wordt permanent verandert, dan lijkt er inderdaad geen andere historische vraag mogelijk dan; was er wel een Franse Revolutie? De Franse Revolutie is als historisch verhaal (als geproduceerd door haar historici) immers het product van het tweehonderd jaar oude paradigma. Wanneer dit paradigma wordt afgeschaft verdwijnt ook de aanwezigheid van het concept 'de Franse Revolutie' als zodanig. De historicus betreedt dan braakliggend terrein. De gebeurtenissen die in Frankrijk plaatsvonden tussen 1789-1794 zullen dan wellicht op een andere manier worden geïnterpreteerd (en, helaas waarschijnlijk ook worden beoordeeld).

Dit betoog is in essentie een verhaal over de politisering van concepten. Daarom is een kleine kanttekening op zijn plaats. Ik ben me ervan bewust dat ik beschuldigd zou kunnen worden van naïviteit. Ik pleit voor zuivere historische wetenschap. Mijn aanval lijkt dan ook op een aanval uit de ivoeren toren van de wetenschapper. Dit is deels waar. Toch verzet ik mij tegen het beeld van een positivist, een naïef realist, die niet met de complexiteit van het verleden om weet te gaan. Ik besef terdege dat men de geschiedenis enkel kan leren kennen door het gebruik van concepten. Liever wil ik het gebruik van concep-

²² Robespierre, *Euvres complètes*, deel 10, 357.

²³ Kuhn, *De structuur*, 21.

ten als politieke en historiografische wapens zichtbaar te maken. Een dergelijk gebruik, gecombineerd met een deterministische geschiedopvatting, moet worden verworpen. Karl Popper definieerde determinisme in het historiografische debat als historicisme; een totaal onlogische en irrelevante manier om naar de geschiedenis te kijken.²⁴ Hij verbond hieraan een waarschuwing: determinisme is politiek en maatschappelijk bijzonder gevaarlijk. Het historicisme is op zoek naar een 'gesloten samenleving' die totalitair geregeerd wordt volgens een plan dat op een vermeende juiste interpretatie van de geschiedenis gebaseerd zou zijn. Popper benoemde historicisme als 'een benaderingswijze tot de sociale wetenschappen die een bepaalde historische uitkomst ten doel heeft en die gelooft dat dit doel te bereiken is door structuren, wetten en trends te ontwaren in de evolutie van de geschiedenis'.²⁵ Nu wil ik er voor waken elke historicus van de Franse Revolutie te beschuldigen van historicisme. Ik hoop echter aan te tonen dat de beschuldiging van determinisme niet enkel als provocatie is bedoeld.

De deconstructie van het concept

Het oude revolutionaire paradigma kende twee zwaktes. Ten eerste was het gepolitiseerd. Ten tweede werd het geplaatst in een deterministisch model. Laten we ons voorstellen dat de historicus in staat is te ontsnappen aan alle banden met marxisme, revisionisme, republicanisme en neoconservatisme; dat wil zeggen in staat is zich te onttrekken aan elke politieke kleur. Welke vraag over de terreur zou dan gesteld worden? In deze context zou de eerste vraag zijn: was er een terreur? Met andere woorden: de deconstructie van het concept. Deze postmoderne visie op de concepten van de Franse Revolutie kan de impasse doorbreken. Het eerste concept dat moet worden gedeconstructiveerd is het concept van de terreur. Uit welke bouwstenen is dit concept opgebouwd?²⁶ Wie was er verantwoordelijk voor de constructie van de terreur? De Montagnards, het Comité de Salut Public of de historici zelf? Wie construeerde wat, wanneer en waarom? Voor het nieuwe paradigma acht ik een studie naar de politieke cultuur noodzakelijk. Het gebruik van het woord terreur door haar tijdgenoten kan het concept verhelderen. Wat bedoelde Robespierre met het woord terreur en wat bedoelde Tallien? Ons begrip van de terreur zou niet moeten verschillen van dat van degenen die de guillotine in actie hebben gezien. Dit ideaal moet de basis vormen van de nieuwe constructie. Pas nadat dit fundament is gelegd

²⁴ A. Zijderveld, *De relativiteit van kennis en werkelijkheid. Inleiding tot de kennissociologie* (Amsterdam 1974) 207.

²⁵ K. Popper, *The poverty of Historicism* (Londen 1957) 3.

²⁶ K. Baker, *Inventing the French Revolution* (Cambridge 1990). Deel 4 van deze studie is getiteld: *The French revolution and the creation of modern political culture: the terror*. Alhoewel alle essays in deze bundel spreken over de problematiek rondom de conceptualisering van de terreur, wordt het oude paradigma nog niet over boord gezet.

kan de deur worden opengezet voor politici en filosofen. Desalniettemin moet de historicus deze opening altijd blijven bewaken.

Het voornaamste probleem van een conceptualisering ligt in de noodzaak de concepten aan nieuwe omstandigheden aan te passen. Het concept van de terreur is wellicht het beste voorbeeld hiervoor. Onze associatie met de terreur is zonder twijfel 'Nine-Eleven'. Vijftig jaar geleden werd terreur, zoals Hannah Arendt laat zien, voornamelijk geassocieerd met staatsmacht.²⁷ De Franse terreur was zowel een uitvloeisel van een politiek systeem als een gevolg van omstandigheden.

Een andere essentiële vraag luidt: moet de historicus de terreur veroordelen, zoals het geval is bij de Holocaust? Wanneer de historicus Robespierre veroordeelt om het gebruik van de guillotine (of hem daarvan redt zoals de marxisten wensten) bedrijven we dan nog geschiedwetenschap? Moet er een oordeel worden uitgesproken over de mannen en vrouwen die naar het schavot werden geleid, evenals degenen die het valmes bedienden? Mag er een onderscheid worden gemaakt tussen een goede en een slechte revolutie? De revolutie kan niet worden gebruikt als politiek wapen. Wie zijn wij immers om te oordelen? Het is echter geen goed idee deze laatste vraag aan een Franse historicus te stellen.

In zijn essay over revolutionair geweld betoogt Colin Lucas: 'Het is duidelijk dat het geweld en de terreur slechts kan worden begrepen in de context van het revolutionaire geweld tijdens de gehele Franse Revolutie. Slechts door toe te geven dat het reduceren van de terreur tot jaren 1793-1794 een wetenschappelijke fout is, kan men de terreur leren begrijpen.(...) Ten slotte, het is verleidelijk te beargumenteren dat degenen die de revolutie beschouwen als een product van geweld zelf het slachtoffer zijn geworden van een revolutionaire retoriek gericht op geweld'.²⁸ Lucas danst op het graf van het revisionisme door de ideologische bezwaren van Furet tegen de revolutie te ridiculiseren. Het argument van Lucas om de context van het fenomeen terreur te verbreden, verdient navolging. Het verleden kan slechts begrepen worden in haar eigen context. Het concept terreur, Robespierre en de guillotine kunnen niet worden geïsoleerd van de revolutionaire context. Een oordeel moet hierbij achterwege blijven. Laat Kleio in vrijheid haar werk doen. De historicus Jan Romein noemde Kleio een hoer, waarmee hij de macht van de historicus om de geschiedenis te interpreteren en te gebruiken aan de kaak wenste te stellen. Een historicus die de geschiedenis gebruikt en misbruikt in de contemporaine politieke context is in deze visie niets meer dan een hoerenloper.

²⁷ H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (1951).

²⁸ C. Lucas, 'Revolutionary violence', in: K. Baker ed., *The French Revolution and the creation of modern political culture: the terror* (Stanford 1994) 76.

Historici van de Franse Revolutie zouden zich niet langer meer mogen verstoppen achter hun concepten: niet om zich opnieuw over te geven aan een naïeve traditie van waarheidsbevinding maar om de revolutie terug te plaatsen in de handen van de wetenschap. In het algemeen wordt aangenomen dat de val van de Sovjet-Unie ook het einde van de grote ideologieën inluidde. Wellicht vormt de afwezigheid van een nieuw verhaal wel de belangrijkste reden voor de huidige historiografische impasse. In dit geval, wat overigens mijn argumenten zou ondersteunen, heeft het post-modernisme een einde gemaakt aan de mogelijkheid van de historicus om een narratief te schrijven. Dit is mijns inziens niet het geval. Ik vrees echter voor een langdurige afwezigheid van een nieuw paradigma.

Conclusie

De interpretatie van de Franse Revolutie hield de afgelopen tweehonderd jaar gelijke tred met grote politieke ontwikkelingen. Liberalen en republikeinen, marxisten en revisionisten; allen probeerden zij de revolutie te incorporeren in een eigen model van historische evolutie. De liberalen en de republikeinen zagen de beloften van de revolutie in hun eigen tijd tot bloei komen. De marxisten en de revisionisten hoopten dat deze beloften in de nabije toekomst zouden worden ingelost. Deze vorm van historicisme kleineert Kleio, onze muze. De revolutie moet daarom worden afgesloten. Niet op de wijze die Furet voor ogen had, maar door de revolutie terug te plaatsen in de juiste handen: de handen van historici. Deze historici dienen zich bewust te zijn van de verleidingen die de historiografie van de revolutie te bieden heeft. Een heroverweging van de revolutionaire concepten is dan ook noodzakelijk. Hierbij moet men mijns inziens beginnen met het concept terreur. Het concept terreur is vergiftigd door de strijd om de revolutionaire erfenis en daarom onbruikbaar. Een concept zou moeten functioneren op de manier waarop de historicus dit wenst: het moet ons begrip van de politieke, culturele en sociaal- economische werking van de guillotine versterken, en daarmee ons begrip van de Franse Revolutie als geheel. •

Bart Verheijen heeft de researchmaster Historische wetenschappen afgerond en volgt op dit moment de studie Filosofie van de geschiedenis aan de faculteit filosofie van de Radboud Universiteit Nijmegen. Het artikel vormt in zekere mate een samenvatting van zijn scriptie 'Historicide: terreur en geschiedschrijving tijdens twee eeuwen Franse Revolutie (1789-1989)'.

Niek Alofs

De master 'Actuele Geschiedenis'

Een Nijmeegs specialisme uniek in Nederland

In het kader van een reorganisatie van de Letterenfaculteit zal per september 2010 het vertrouwde aanbod in masters drastisch veranderen. Geschiedenis van het Nederlands Katholicisme (GNK) Politieke, Gender, Economisch-Sociale dan wel Cultuurgeschiedenis gaan tot het verleden behoren. Ter vervanging zal de nieuwe master *Actuele Geschiedenis* deel gaan uitmaken van het curriculum. ET•VT sprak met Dr. Geertje Mak en Dr. Wim van Meurs, twee docenten van de nieuwe master, alsook met huidig masterstudent Bram Verheij en bachelorstudent Tijn van Lange. Zij lieten hun licht op de opzet en het programma schijnen.

Actuele Geschiedenis: de keuzes toegelicht

Met ingang van het studiejaar 2010/2011 biedt de opleiding Geschiedenis drie masters aan: het eveneens nieuwe *Roma Aeterna*, waarin de secties van Oudheid en Middeleeuwen hun krachten hebben gebundeld, de succesvolle al bestaande master *Politiek en Parlement* in samenwerking met het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis en de master *Actuele Geschiedenis*. 'De master *Actuele Geschiedenis* wordt een echt Nijmeegs specialisme, waar we al een jaar of twee mee bezig zijn,' aldus Wim van Meurs. Al in 2007 waren er ideeën over een nieuwe interdisciplinaire masterspecialisatie geopperd, maar het was in eerste instantie de Faculteit der Letteren die eiste dat de versplintering bij Geschiedenis moest worden tegengegaan. Het neemt niet weg dat de afdeling Geschiedenis het zelf erg interessant vond om verbindingslijnen tussen de diverse subdisciplines te maken. Maar het is lastig om een verbinding te zoeken tussen de verschillende specialisaties binnen Geschiedenis. Daarom hebben verschillende docenten opgeschreven wat zij belangrijk vonden. Er is veel werk verzet om tot de opzet van de huidige master te komen en veel ideeën hebben het uiteindelijk niet gehaald.

De titel "Actuele Geschiedenis" kwam van docent Cultuurgeschiedenis, Inger Leemans. Zij bedacht dat iedere onderzoeker op de afdeling Geschiedenis, op wat voor manier dan ook, met de actualiteit bezig is. Dit vormde de inspiratiebron voor de master *Actuele geschiedenis*. Wim van Meurs licht het begrip verder toe: 'De naam is dan ook vooral provocerend bedoeld. Het is dus absoluut niet zo dat, zoals sommigen misschien denken, in deze master alleen de periode van de afgelopen vijftig jaar centraal staat. Integendeel, in al onze

onderzoeksterreinen vragen historici zich af hoe het heden ons beeld van het verleden bepaalt, en omgekeerd. De opleiding Geschiedenis wil daarmee een master aanbieden waar studenten heel precies leren nadenken over de betekenis van het verleden voor het heden en omgekeerd. Wat zijn – om maar eens wat te noemen – de gevolgen van onze blik op de Tweede Wereldoorlog als wij tegenwoordig naar vluchtelingen kijken? Migratie is op dit moment een heel veelzeggend thema, dat te veel los wordt gezien van de historische context. *Actuele Geschiedenis* kan ook vanuit een ander perspectief gezien worden. Van bepaalde zaken wordt vaak gedacht dat ze "nieuw" zijn en in het verleden niet of nauwelijks voorkwamen, zoals dierenrechten of het milieu; *Actuele Geschiedenis* leert dan te kijken naar historische ontwikkelingen die relaties hebben met deze problematiek. Dat dingen anders benoemd werden in het verleden, betekent niet dat ze er niet waren.' De docenten van de nieuwe master vinden het belangrijk dat de student breed inzetbaar wordt en kan nadenken over maatschappelijke kwesties met inachtneming van het verleden. 'We doen niet (meer) aan het klassieke model, zoals dat door Cicero werd verwoord *Historia Magistra Vitae*, dat lessen uit het verleden kunnen worden geleerd. Wij willen juist de verwerkingsgeschiedenis van dat verleden centraal stellen. We streven er niet naar om een "objectieve geschiedenis" te reconstrueren,' vult Wim van Meurs aan.

Studieprogramma

Men verwacht dat *Actuele Geschiedenis* de grootste master zal worden. In tegenstelling tot de overige masters zal bij *Actuele Geschiedenis* wel de mogelijkheid komen om in februari in te stromen. Het accent gaat liggen op onderzoekscolleges, deze zullen door twee docenten gegeven worden. De docenten kunnen elk van een eigen perspectief uitgaan. Zo kunnen onderwerpen als de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog en de crisis in de jaren dertig via een gender- én een transnationaal perspectief worden gegeven. Het accent ligt sterk op het *doen* van onderzoek. Wat nu nog apart wordt aangeboden in de master, zoals methoden en bronnen, leer je in de nieuwe master door het zelf in een onderzoekscollege toe te passen.

Een van de nieuwe onderdelen van *Actuele Geschiedenis*, waarbij mogelijk in kleine groepen wordt samengewerkt, is het 'Atelier'. Van Meurs denkt hierbij ter vergelijking aan de minor Politieke Geschiedenis waarbij dit nu al het geval is. 'We hebben tien punten gereserveerd voor deze opdrachten, verdeeld over eenheden van 2,5 of 5 studiepunten. Het grote voordeel voor studenten is dat zij legio opdrachten hebben waaruit zij kunnen kiezen. Zoals het er nu voor staat bieden tien docenten opdrachten aan. Ervan uitgaande dat elke docent vijf opdrachten op Blackboard zet, dan zou een student uit vijftig verschillende opdrachten kunnen kiezen. Studenten stappen zelf op een docent af wanneer ze een opdracht willen gaan doen, op elk gewenst moment in hun master. Je hebt dus het voordeel dat je voor het Atelier-vak geen vastgelegd programma

hebt. Het staat zelfs vrij om dat na het inleveren van de scriptie te doen. Je bent voorbereid voor de scriptie als je tenminste één onderzoekscolleges hebt afgerond. Het is dus niet mogelijk om met de scriptie beginnen in het eerste semester omdat je dan te weinig bagage hebt voor het doen van zelfstandig onderzoek. Het vraagt een eigen discipline, maar van een masterstudent mag je dat wel verwachten. We denken ook creatief na over nieuwe presentatievormen.'

Geertje Mak geeft aan dat ze de deelnemers van haar themacollege een congres heeft laten organiseren waarbij de studenten zelf presenteren en waarbij publiek aanwezig is. 'En we hebben ook wel eens een website gemaakt. Er zijn ook andere vormen waarmee je kunt afsluiten buiten schriftelijke resultaten. Dit zijn presentatievormen die ook na de studie van groot belang zijn.'

Zo zullen er ook docenten zijn die Ateliers aanbieden waarbij maatschappelijke organisaties worden betrokken. Hierbij kan gedacht worden aan het presenteren van rapporten voor een gemeente. Mak vertelt te hebben nagedacht over kleine opdrachten waarbij studenten bronnen moeten zoeken over één ingeperkt onderwerp. 'Mijn vraag daarbij zou dus kunnen zijn om studenten op zoek te laten gaan naar een zo breed mogelijk scala aan bronnen die betrekking hebben op, pakweg, de abortusstrijd in Nijmegen. Studenten kunnen zo'n opdracht aanpassen aan hun eigen belangstelling of scriptieplannen. Er kunnen ook opdrachten zijn waarbij we studenten "op pad" sturen en naar dossiers uit een archief laten kijken die zij dan moeten analyseren. Wat kunnen ze ermee, hoe kunnen ze een dergelijk dossier tackelen? Deze dossiers kunnen de studenten ook erg op weg helpen voor hun scriptie. Het is niet mogelijk om alle vaardigheden optimaal te beoefenen maar we willen dan ook geen tweede Historische Praktijk aan de studenten aanbieden, en de studenten veel ruimte laten om zelf onderwerpen te kiezen die bij hun belangstelling aansluit. Bij het Atelier kunnen studenten eventueel in opdracht van of in samenwerking met maatschappelijke instanties een groepsopdracht verrichten. Ook sluiten we niet uit dat studenten die een onderzoeksstage willen doen dit kunnen doen ter vervanging van één onderzoekscollege. Het gaat hier niet om een verkennende stage zoals in de BA, maar om een onderzoeksstage, een kwalitatief gelijkwaardige vervanging voor het onderzoekscollege.'

Vernieuwing?

Met de invoering van de nieuwe masterstructuur zullen een aantal problemen tot het verleden gaan behoren. Bram Verheij, masterstudent Politieke Geschiedenis hoopt dat verschillende zaken in positieve zin zullen veranderen. 'Een verbetering is dat er geen vrije ruimte in de master zal zitten. Het probleem is dat deze nu in het tweede semester is ingeroosterd en in die periode worden er bijna nergens op de universiteit vakken op masterniveau aangeboden. Studenten schrijven dan immers hun scriptie. Het verdwijnen van deze 10 studiepunten aan vrije ruimte is dus een verbetering ten opzichte van de huidige master,' aldus Bram Verheij, 'Daarnaast wordt er in het lopende mastersysteem van je

verwacht dat je een bepaald onderwerp zoekt en daar een verslag over inlevert bij de desbetreffende docent. Nu is het zo dat je vooral kleine opdrachtjes moet maken, die niet met elkaar samenhangen en waar weinig diepgang inzit. Juist bij de nieuwe master krijgen studenten de mogelijkheid om in "Het Atelier" dieper op de stof in te gaan.'

Ook leek de samenhang tussen de vakken Historiografie, Bronnen en Debatten & Debatten vaak ver te zoeken. Historiografie en vooral bronnenkritiek staan vaak heel ver van de student af omdat ze te abstract worden aangeboden. Zoals het nu is, zijn studenten vaak te weinig gemotiveerd als het om deze vakken gaat. Door Problemen & Debatten en Bronnen & Methoden in de onderzoekscolleges te verweven, begrijpen studenten veel beter wat ze met de meer abstracte of methodische zaken kunnen doen. Geertje Mak: 'Je ziet dat mensen op die manier pas echt geïnteresseerd raken, als ze er concreet iets mee kunnen.' Wim van Meurs sluit zich hierbij aan: 'Methodische dilemma's komen door de verschillen in onderwerp soms te weinig aan het licht. Het zou zo maar eens kunnen zijn dat een student die zijn scriptie over Israël doet met hetzelfde methodische probleem te maken krijgt als iemand met een specialisatie in Nederlandse politiek.'

Bram Verheij staat positief tegenover een tweede onderzoekscollege: 'In ons jaar worden we na de kerstvakantie aan ons lot overgelaten en je moet maar zien welk product je in de zomer aflevert. Wij worden verdeeld en er is individuele begeleiding. Maar met de andere mensen die bij andere docenten schrijven, hebben we nauwelijks contact. Het slagen van deze opzet is natuurlijk afhankelijk van een aantal factoren, zoals de instelling van de docent en het aantal studenten dat in de groep zit. Als er twee studenten zijn die een groep vormen is het waarschijnlijk weinig zinvol om in groepjes samen te komen.'

De muurtjes tussen de disciplines doorbroken?

In september 2010 zullen de eerste studenten Geschiedenis aan de master *Actuele Geschiedenis* beginnen. Pas dan zal blijken of het idee aanslaat, maar de bedenkers schatten dat de groep redelijk groot zal zijn en dat de meesten al in september zullen instromen. De bedoeling is dat er ook een 'corporate identity' ontstaat, zodat iedereen zich betrokken zal voelen. Tijn van Lange, masterstudent voor 2010/2011 denkt wel dat hij met het nieuwe aanbod uit de voeten kan: 'Je krijgt een heel breed spectrum aangeboden en uiteindelijk schrijf je een scriptie. Het afbreken van muurtjes vind ik een goede zaak. In de Bachelorfase zal er nog wel enige afbakening blijven. De Faculteit vereist een indeling in leerstoelen maar in het nieuwe mastersysteem zal dit minder zichtbaar worden.'

Van Meurs is van mening dat ook in de Bachelorfase de scheidslijnen steeds meer gaan vervagen. 'De cursus Politieke cultuur bij Cultuurgeschiedenis zou even goed bij Politieke Geschiedenis passen. Het houvast voor de student zal

in de toekomst meer gaan liggen bij de specialisatie van een docent en niet bij GNK, Politieke, Gender, Economisch-Sociale dan wel Cultuurgeschiedenis. Veel studenten weten vaak van te voren al bij welke docent zij hun scriptie zouden willen schrijven.'

Voor Geertje Mak is dit herkenbaar: 'In mijn geval komen studenten vaak in juni al naar mij toe om dit kenbaar te maken. Niet omdat ze dan al weten wat ze precies gaan doen maar om te bepalen waar hun voorkeuren liggen.' Tijn plaatst hier toch enige kanttekeningen bij: 'Ik weet niet of de muurtjes er echt zijn, maar in de hoofden van de studenten bestaan ze. Veel studenten geloven dat er een absolute scheiding is. Uit gesprekken met studenten blijkt enerzijds dat ze meer interdisciplinariteit wensen maar tegelijkertijd willen sommigen zich vooral richten op politieke, economische dan wel cultuurgeschiedenis.'

Geertje Mak denkt dat binnen de master *Actuele Geschiedenis*, de studenten alsnog de mogelijkheden hebben om zich te specialiseren in een bepaald veld. 'Voor mij heeft het iets weg van een prisma. De geschiedenis gezien door een prisma zal verschillende kanten laten zien van historische problematiek. Een onderwerp is niet simpelweg politiek-historisch, er zijn immers verschillende manieren om naar een onderwerp te kijken. Er zullen verschillen blijven in de manier waarop docenten de problemen aanpakken. Studenten leren zodoende op welke manier zij naar historische problematiek willen kijken.' Als studenten nog meer interdisciplinair willen zijn dan is het mogelijk om één van de twee onderzoekscolleges te volgen bij een andere studie aan de Faculteit der Letteren. Bij studenten met een voorkeur voor Amerikaanse geschiedenis is het mogelijk om dat college bij Amerikanistiek te volgen. De vrije ruimte zoals die nu er is, verdwijnt. Het zal wel lastig blijven om vakken te volgen buiten de faculteit Letteren. Toch vraagt Tijn zich af of die mogelijkheid er zal komen. 'De faculteit der Letteren doet daar soms erg moeilijk over. Het is in veel gevallen zelfs makkelijker om bij een andere universiteit in Nederland vakken bij Geschiedenis te volgen, dan een vak bij een andere faculteit in Nijmegen te doen.'

Als er een nieuwe master wordt ingevoerd, zullen er altijd kinderziektes optreden. Er is veel en grondig nagedacht over de master en het grote pluspunt is dat dit al enkele jaren in de maak is in tegenstelling tot andere masters van de Faculteit der Letteren die nu nog in elkaar gezet moeten worden. De makers van *Actuele Geschiedenis* hebben flexibiliteit voorop gezet: 'De onderzoekscolleges geven ons als docenten veel mogelijkheden, net zoals dit ook geldt voor de studenten. In het gunstige geval dat de master enorm uitbreidt, dan is het nog heel makkelijk om zaken aan te passen. Er zullen dan alleen meer opdrachten en extra onderzoekscolleges komen en dat is alleen nog maar beter voor de studenten.'

Niek Alofs (1988) studeerde geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen, en volgt op dit moment de master International and European Politics aan de University of Edinburgh.

Sanne van Poppel

Boeken Top 5

De onzichtbare steden – Italo Calvino

Dit boek las ik voor het eerst tijdens een verblijf in Rome, toen ik daar mijn eigen droomstad aan het ontdekken was. De bloemrijke vertellingen over de onzichtbare steden door Marco Polo zijn echt stuk voor stuk en keer op keer een fijne vlucht in je eigen verbeelding. Ze roepen bovendien mooie herinneringen op aan mijn maanden in de Eeuwige Stad.

Lucrezia Borgia - Maria Bellonci

Ik kocht dit boek ooit in een boekwinkeltje in Aix-en-Provence en het maakte dat ik niets heb meegekregen van de treinreis terug naar Nederland. Deze biografie vertelt het leven van de dochter van Paus Alexander VI en geeft een boeiend beeld van Italië tijdens de Renaissance: intriges aan het pauselijk hof, huwelijkspolitiek en machtsstrijd tussen de roemrijke adellijke families.

(Advertentie)

Pen Shop

**Van Welderenstraat 40
Nijmegen
Tel. 024-3229032**

Johnny Cash. The Life Of An American Icon - Stephen Miller

Van een andere orde is de biografie over Johnny Cash. Na het veelvuldig beluisteren van zijn muziek en het zien van de film *Walk the Line* (2005), raakte ik in de ban van *The Man in Black*. Deze biografie is niet alleen zeer gedetailleerd door de vele citaten uit interviews, songteksten en foto's, ze is ook prachtig geschreven.

De tijgerkat – Giuseppe Tomasi di Lampedusa

Ik ben dit boek gaan lezen na het zien van de film *Il Gattopardo* (1963) van Luchino Visconti. Tomasi di Lampedusa geeft in korte en kleurrijke passages prachtig de sfeer weer van het Sicilië tijdens de Risorgimento en tekent zo het machtsverval van de adel op. Ik houd erg van boeken waarin niet alleen mensen de actoren zijn, maar ook landen of steden, of een bepaalde periode.

Sprookjes van Grimm

Dit boek kreeg ik lang geleden voor mijn verjaardag. Ik hield van de inhoud, maar vreesde de buitenkant. Jarenlang heb ik de schenker van dit cadeau op zijn woord geloofd dat ik blaren zou krijgen als ik de kaft lang zou aanraken! Nog steeds kan ik erg genieten van de sprookjes en de prachtige prenten van Anton Pieck.

Sanne van Poppel (1981) studeerde geschiedenis aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Vanaf 1 september 2008 is zij junior-onderzoeker bij de afdeling Oude Geschiedenis

Koen Vossen

Naar aanleiding van...

Historische Verkiezingen?

Een historisch perspectief op de verkiezingen voor het Europees Parlement van 4 juni 2009

De uitslag van de verkiezingen voor het Europees Parlement van 4 juni 2009 heeft in Nederland nogal wat ophef veroorzaakt. De reden: het grote verlies van de Partij van de Arbeid (van 7 naar 3 zetels), de onverwachte zege van het in 2006 nog zo goed als dood verklaarde D66 en vooral de spectaculaire opmars van de Partij voor de Vrijheid, met vier zetels nu de tweede partij van Nederland. Zullen deze verkiezingen als al het stof is neergedaald ook worden herdacht als historische verkiezingen? Zal in de toekomstige handboeken Nederlandse geschiedenis melding gemaakt worden van de Europese verkiezingen van 2009?

Verkiezingen krijgen niet zomaar het predicaat historisch. Daarvoor zijn er ook teveel van. We hebben Tweede Kamerverkiezingen, de verkiezingen voor de gemeenteraad, de verkiezingen voor de Provinciale Staten, de verkiezingen voor het Europees Parlement en de waterschapsverkiezingen. Aangezien al deze verkiezingen normaal gesproken eens in de vier jaar plaatsvinden, betekent dit dat er vrijwel ieder jaar wel verkiezingen zijn voor het één of het ander. Alleen die hoge frequentie zorgt er al voor dat geen enkele verkiezing op voorhand al als historisch te boek zal staan.

Het belang dat wij aan de specifieke verkiezingen hechten, speelt vanzelfsprekend ook een rol in de toekenning van het predicaat. Waterschapsverkiezingen zullen niet snel historisch worden zolang slechts een kwart van de stemgerechtigden zal opdagen. Hoewel aan de laatste waterschapsverkiezingen voor het eerst ook landelijke partijen deelnamen, maakte geen van deze partijen de indruk het van essentieel belang te vinden dat wij massaal naar de stembus zouden gaan. De geringe ruchtbaarheid die de partijen aan hun deelname hebben gegeven duidt erop dat zij hun campagnekas liever voor andere doeleinden gebruiken, bijvoorbeeld voor de dure campagnes voor Tweede Kamerverkiezingen.

In al die dure campagnes proberen de verschillende politieke partijen ons te doordringen van het historische belang van deze verkiezingen. Wij hebben niets minder dan de toekomst van het land in onze handen! Bij die Tweede

Kamerverkiezingen komen de stemgerechtigden dan ook wel in groten getale opdagen: zowel in 2003 als 2006 lag de opkomst iets boven de 80%. Toch maakt die hoge opkomst en deze retoriek de verkiezingen voor de Tweede Kamer niet automatisch tot 'historische verkiezingen'. Er zijn Tweede Kamerverkiezingen geweest die, ondanks alle hooggespannen verwachtingen, eigenlijk al na een paar jaar uit het geheugen zijn verdwenen. Wie herinnert zich nog de Tweede Kamerverkiezingen van 1998 of van 1990? Over de Tweede Kamerverkiezingen van 1952, 1959, 1971 of 1982 is in handboeken Nederlandse geschiedenis weinig meer te vinden dan een vermelding in een in de bijlage weggestopte tabel met verkiezingsuitslagen.

Daarentegen zijn er op voorhand minder belangrijk geachte verkiezingen die het geschiedverhaal wel hebben gehaald. De verkiezing voor de Provinciale Staten van 1935 bijvoorbeeld ontbreekt in geen enkel handboek. In deze op het hoogtepunt van de economische crisis gehouden verkiezingen deed de Nationaal-Socialistische Beweging voor de eerste maal mee aan verkiezingen en haalde direct 7,94% van de stemmen. Ook de extreem-linkse partijen Communistische Partij Nederland en Revolutionair Socialistische Arbeiderspartij haalden voor de eerste maal samen meer dan 5% van de stemmen. Dat zijn tegenwoordig geen opzienbarende cijfers meer, maar in de jaren dertig waren de stemmenverschuivingen een stuk minder en leidden deze verkiezingen tot, voor Nederlandse begrippen, grote onrust. Na de verkiezingen van 1935 richtte een aantal intellectuelen (onder meer Menno ter Braak en E. du Perron) een Comité van Waakzaamheid op, werd vanuit vrijzinnige hoek de beweging Eenheid Door Democratie opgericht en verboden de rooms-katholieke kerk en de gereformeerde kerken hun gelovigen om NSB of extreem-links te stemmen.

De verkiezingen voor de gemeenteraden en Provinciale Staten van 1966 zijn eveneens de geschiedenis ingegaan. Wederom vielen deze verkiezingen in een roerige periode met de veelbesproken provo-happenings, het huwelijk van Beatrix met Claus en de rellen in Amsterdam en de oprichting van Democraten 66 en Nieuw-Links. De verkiezing voor de Provinciale Staten op 23 maart van dat jaar leidde tot grote stemmenwinst voor buitenstaanders als de Boerenpartij van Boer Koekoek (6,7%) en de Pacifistische Socialistische Partij (5%). Wederom geen cijfers waar we nu van schrikken, maar in 1966 was het voor de eerste maal na de oorlog (uitgezonderd een kortstondige populariteit van de CPN in 1946) dat de grote partijen zoveel verloren aan relatieve nieuwkomers. De gemeenteraadsverkiezingen van 1966 bevestigden deze trend, waarbij vooral Amsterdam eruit sprong met een winst voor de Boerenpartij (!) en ook voor Provo, die campagne voerden met de slogan 'Stem Provo keije lache.' Beide verkiezingen zijn daarmee het eerste, harde electorale bewijs dat zich in de jaren zestig grote veranderingen aan het waren voordoen. De daaropvolgende verkiezingen voor de Tweede Kamer van 1967, 1971 en 1972 bevestigden nogmaals de in 1966 voor het eerst duidelijk zichtbare trend.

Tweedangers-verkiezingen, zoals alle verkiezingen met uitzondering van de Tweede Kamerverkiezingen wel geringschattend worden genoemd, kunnen

kortom wel degelijk tot historische verkiezingen uitgroeien. Bij verkiezingen voor het Europees Parlement is dat tot dusverre nooit gebeurd. Geen van deze verkiezingen, die sinds 1979 worden georganiseerd, hebben tot dusverre tot opzienbarende uitslagen, laat staan tot gevoelens van onrust geleid. Daarvoor ontbrak het lange tijd aan werkelijke tegenstellingen tussen de partijen, die verkiezingen spannend maken. Zowel in hun doelstellingen als in de kandidaten die zij naar voren schoven, slaagden de partijen er niet in om duidelijk te maken dat stemmen voor het Europees Parlement er werkelijk toe deed. De verkiezingen voor het Europees Parlement leken in die zin lange tijd op verkiezingen voor het waterschap. Op de avond van de verkiezingen klaagden de lijsttrekkers op televisie over de geringe opkomst en beloofden zij Europa dichterbij de burger te brengen, maar na een maand was vrijwel iedereen de verkiezingen en de gekozen kandidaten alweer vergeten.

Zal dat ditmaal ook gebeuren? Ik vermoed van niet. Daarvoor is de winst van de PVV - volgens deze verkiezingen tweede partij van het land - te fors. Toch betwijfel ik of de verkiezingen ook het predicaat historisch zullen krijgen. Het stemmental van de PVV is vergelijkbaar met dat van de Lijst Pim Fortuyn, die op veel vlakken een vergelijkbaar programma had. En hoewel deze Europese verkiezingen de eerste verkiezingen waren waarin van grote tegenstellingen tussen de partijen sprake was, was een zekere polarisatie rondom het thema al bij de vorige verkiezingen zichtbaar, met de opkomst van Paul van Buitenen's Europa Transparant.

Het breekpunt lijkt mij echter toch het referendum voor de Europese Grondwet (of eigenlijk verdrag tot instelling van een grondwet) van 1 juni 2005, waarbij een ruime meerderheid het voorstel afwees. Dat referendum heeft het thema Europa sterk gepolitiseerd maar ook gesimplificeerd tot een ja/nee-keuze. De winst in 2009 voor zowel de ja-partijen (D66, GroenLinks) als nee-partijen (PVV, SP) en het verlies voor de partijen die een genuanceerdere positie innamen, toont aan dat de verkiezingen voor het Europese Parlement van juni 2009 nog in de schaduw stonden van dit referendum. Zodoende zal 2005 en niet 2009 als het breekpunt de geschiedenisboeken ingaan.

Koen Vossen (1971) is universitair docent Nederlandse politiek bij het Instituut Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden.

Uit de ivoeren toren

Deze rubriek informeert de ET-VT lezers over de veelzijdige activiteiten van de medewerkers van Geschiedenis, zowel in de ivoeren toren van de wetenschap, als erbuiten. Naast korte nieuwsberichten krijgt een medewerker de gelegenheid om zichzelf voor te stellen: ditmaal is dat Liesbeth Claes uit Leuven, sinds kort promovenda binnen de leerstoelgroep Oude Geschiedenis.

Nieuws

April t/m Juli 2009

In de 35-delige serie die momenteel (2008-2009) bij Waanders Uitgevers verschijnt onder de titel *Geloof in Nederland*, schreef **Petty Bange** aflevering 12, getiteld "2000 jaar Nederlanders en hun kerstening", pp. 361-392. De serie wordt mede uitgegeven door het Museum Catharijneconvent.

In de HLCS-ronde van dit voorjaar waren twee (halve) promotieplaatsen te vergeven. Beide plaatsen werden toegekend aan de Afdeling Geschiedenis. De ene plaats ging naar **Marit Monteiro** en **Marjet Derks** van de onderzoeksgroep Geschiedenis van het Nederlands Katholicisme voor het promotieproject 'Narratives of the New: Engineering, Tradition, and Reform in the Dutch Catholic Community, 1958-1974'. Dit is ontwikkeld door Marjet Derks, Marit Monteiro en **Chris Dols**, momenteel researchmasterstudent Historische Wetenschappen aan de RU en beoogd uitvoerder. Dit project wordt gefinancierd door de Letterenfaculteit en het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en versterkt het nieuwe facultaire onderzoeksprogramma Culture, Religion and Memory. Chris Dols onderzoekt de wijze waarop sociale wetenschappers, waaronder priesters en andere religieuzen, in de periode 1958-1974 hebben geprobeerd de problemen rond kerk en geloof middels opinieonderzoeken en statistieken te duiden, op te lossen en de uitkomsten door de media gesteund te legitimeren. Hun 'social engineering', waarin zij traditie en hervorming met elkaar verbonden, droeg bij tot het religieus explosieve klimaat van de lange jaren zestig.

De tweede plaats ging naar **Remieg Aerts** voor een onderzoek met de titel "Tussen democratie en fascisme. Een onderzoek naar massabewegingen en politieke stijl in het interbellum". De helft van dit promotieonderzoek wordt gefinancierd door het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie. Hiermee wordt de samenwerking tussen het NIOD en de leerstoelgroep Politieke Geschiedenis in het onderzoekskader "A comparative study of fascism and mass movements in the interwar period" verder uitgebouwd. De promovendus

zal optreden als coördinator van de masterstudenten die in de komende jaren vanuit Nijmegen bij het NIOD een onderzoeksstage gaan lopen. De uitvoerder van het project zal tevens redacteur worden van een nieuw Engelstalig internet-tijdschrift dat het Nederlandse onderzoek naar het fascisme en het interbellum in breder zin in een comparatief perspectief zal gaan bundelen.

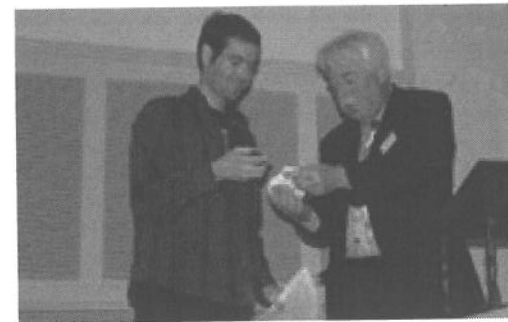
De onderzoeksaanvraag "Getuigenverhalen" van **Marjet Derks** bij het ministerie van VWS in het kader van het project "Erfgoed van de oorlog" is goedgekeurd. Het betreft een project om de herinneringen van kloosterzusters aan de Tweede Wereldoorlog op beeld vast te leggen. Die persoonlijke herinneringen zijn nog niet eerder opgetekend, maar interessanter nog is hoe deze herinneringen onderdeel zijn geworden van een collectieve en culturele herinnering, en waar de schuurmomenten in de verhalen zitten. Het erfgoedproject beoogt dergelijke verhalen van zogenaamde 'ervaringsgemeenschappen' vast te leggen. Marjet Derks gaat het project uitvoeren in samenwerking met studenten en met de stichting Verhalis uit Tilburg, die gespecialiseerd is in het maken van korte films.

Van **Theo Engelen** is onlangs verschenen: *Van 2 naar 16 miljoen mensen. Demografie van Nederland, 1800-nu* (Amsterdam: Boom 2009). In 1800 telde Nederland twee miljoen mensen. Zij werkten in traditionele beroepen en vonden de zin van hun bestaan in de godsdienst. Tegenwoordig is het dringen met zestien miljoen Nederlanders op nagenoeg dezelfde oppervlakte. Iedereen draait mee in de moderne economie en de ontkerkelijking lijkt een onstuitbaar proces. Deze veranderingen worden vanuit demografisch perspectief beschreven in 'Van 2 naar 16 miljoen mensen'.

Theo Engelen heeft in Rostock deelgenomen aan het congres "The Persistence of the Past", georganiseerd door het Max Planck Institut für Demographie van 25-28 mei.

Van 19 juni tot 2 juli verbleef **Theo Engelen** voor onderzoek aan de Stanford University.

Martijn Icks heeft op zondag 19 april de Couperuspenning 2009 in ontvangst mogen nemen. Icks promoveerde eind december op een studie over de Romeinse keizer Elagabalus, die ook figureert in Couperus' roman *De berg van licht*. Martijn Icks kreeg de bronzen penning van het Louis Couperus Genootschap vanwege zijn verdiensten om deze auteur en zijn oeuvre voor het voetlicht te brengen, zowel bij academici als bij het grote publiek. Zo schreef hij de begelei-

dende tekst bij de tentoonstelling "De weifelende sekse. Denkbeelden over homoseksualiteit rond 1900 en het werk van Louis Couperus", die te bezichtigen was in het Louis Couperus Museum (2003-2004). Daarnaast hield hij een lezing voor het Louis Couperus Genootschap waarin hij *De berg van licht*

vergelijk met de roman *L'Agonie* van Jean Lombard. De lezing wordt binnenkort gepubliceerd in het tijdschrift *Arabesken* (2009).

Jan Kuijs was samen met Ingrid D. Jacobs eindredacteur van deel 7 van het *Biografisch Woordenboek Gelderland* (Hilversum: Verloren, 2009). Deze biografische reeks is gewijd aan historische persoonlijkheden uit de provincie Gelderland. Elke deel bevat 45 à 50 korte biografieën geschreven door diverse auteurs.

In juni 2009 verscheen *Diplomacy, Development and Defence: A Paradigm for Policy Coherence. A Comparative Analysis of International Strategies* onder redactie van Stefani Weiss, Hans-Joachim Spangere en **Wim van Meurs**. Voor deze bundel analyseerden experts de manier waarop vier landen (VS, Groot-Brittannië, Nederland en Duitsland) en twee internationale organisaties (EU en VN) de verschillende relevante instrumenten in de omgang met "zwakke staten" op elkaar afstemmen. Voor sommige van deze landen en organisaties was de samenwerking tussen diplomaten, ontwikkelingswerkers en militairen na 11 september 2001 een novum, terwijl met name in Engeland en Nederland de kloof qua institutionele cultuur tussen de "drie D's" veel geringer was.

Het policy paper "The European Union and the Balkans: From Stabilization Process to Southeastern Enlargement" (2002) van Alexandros Yannis en **Wim van Meurs** is door Analytica gekozen als een van de vier meest invloedrijke policy papers van de afgelopen tien jaar met betrekking tot de relaties tussen de Europese Unie en de Balkan.

Als medeorganisator van de zomercursus voor promovendi en masterstudenten in de geesteswetenschappen die georganiseerd zal worden in Bakoeriani (Georgië) in September 2009 is **Wim van Meurs** benoemd tot adjunct senior researcher aan het INEF. Het Institut für Entwicklung und Frieden van de Universität

Duisburg-Essen (IRUN-partner van Nijmegen) heeft samen met het bureau van de Heinrich-Böll-Stiftung in Tbilisi de aanvraag voor deze zomercursus ontwikkeld. Deze cursus zal door de Deutsche Akademische Austauschdienst worden gefinancierd.

In april was **Marit Montelro** een week bij de Universität Freiburg (Zwitserland) te gast aan het Institut für Zeitgeschichte voor het geven van een zogeheten Blockkurs, deels op bachelor-, deels op mastersniveau, rond het thema 'Religiöse Transformationen im 19. und 20. Jahrhundert', uitgewerkt rond Nederland als casus.

Op donderdag 18 juni vond de eerste Jan Roes-lezing plaats in de aula van de RUN. Deze lezing is ingesteld door het Katholiek Documentatie Centrum ter gelegenheid van zijn veertigjarig bestaan en ter herinnering aan prof. dr. Jan Roes, directeur van het KDC en hoogleraar GNK tot zijn dood in mei 2003. De eerste lezing werd gehouden door prof. dr. Urs Altermatt, hoogleraar Nieuwste Geschiedenis aan de Universiteit van Freiburg (Zwitserland). De titel van zijn voordracht luidde "Zwischen radikalem Christentum, Restauration und Pluralisierung. Zeitgeschichtliche Betrachtungen zum Katholizismus". Als co-referenten traden op dr. Theo Salemink (Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg) en **Marit Monteiro**.

Peter Rietbergen ontving op 29 april de onderscheiding Officier in de Orde van Oranje. Een onderscheiding in de Orde van Oranje-Nassau wordt verleend voor bijzondere verdiensten voor de samenleving.

Bert Roest heeft deelgenomen aan een internationale 'roundtable discussion' over de invloed van Joodse exegese op laatmiddeleeuwse exegeten in West-Europa, samen met Sarah Bromberg (Univ. of Pittsburgh), Robert A. Harris (Jewish Theological Seminary), Franklin T. Harkins (Fordham Univ.), Devorah Schoenfeld (St. Mary College of Maryland), and Deeana Klepper (Boston Univ.). Deze discussie werd georganiseerd op het International Congress on Medieval Studies, Kalamazoo MI, May 7-10, 2009, naar aanleiding van het verschijnen van Deeana Klepper's studie *Insight of Unbelievers* over het exegetische oeuvre van Nicolaas van Lyra (1270-1349).

Stel je voor... Liesbeth Claes

Gepassioneerd door de antieke wereld startte ik in 2001 met een Master in de Oude Geschiedenis aan de KU Leuven. Daarna verruimde ik mijn blikveld met een Master in de Culturele Studies en een Master in de Specifieke Lerarenop-

leiding, waarbij ik deeltijds als praktijkassistent bij de Faculteit Rechtsgeleerdheid werkte. Op zoek naar een verzilvering van al die diploma's stuitte ik op de promovendusvacature bij de Radboud Universiteit. Op 1 april verliet ik mijn vertrouwde Vlaamse studentenstad Leuven en zette ik mijn eerste stapjes op de campus in Nijmegen. Een ware apotheose voor een "oudheidfreakje" om onderzoek te mogen voeren in een stad met Romeinse wortels.

Buiten het feit dat de Nijmeegse campus kleiner is, en daardoor meer amicaler en gezellig, zijn er geen sterke verschillen tussen Leuven en Nijmegen. Beide universiteiten hebben gelijkaardige (studenten)voorzieningen, zoals blackboard, de Rafter, het sportcentrum, ... en daarnaast delen ze een voorliefde voor fietsen, een gevarieerde cultuurkalender en de nodige drankfestiviteiten. Als Vlaamse was het wel even wennen aan de Nederlandse klanken en aan jullie overdadige gebruik van afkortingen, maar nu begint het wel aardig te lukken.

Mijn onderzoek richt zich op de aanwezigheid en evolutie van de dynastieke en verwantschapselementen op de keizerlijke munten vanaf keizer Augustus tot keizer Constantijn. Deze studie maakt deel uit van het grotere project, 'Emperors and Ancestors' van professor Olivier Hekster, dat zich focust op verschillende propagandamedia die de keizer aanwendde om zijn keizerlijke macht te legitimeren. In het project zullen nog vier andere onderzoekers (Erika Manders, Ylva Klaassen, Danielle Sootjes en Olivier Hekster) al dan niet gelijkende dynastieke en verwantschapselementen gaan zoeken in andere media, zoals de provinciale munten, de antieke teksten en de keizerlijke titulatuur, waarna dit tot een synthese rond de legitimatiemiddelen van de Romeinse keizer moet leiden. Daarnaast probeert dit onderzoeksproject een antwoord te formuleren op de fel bediscussieerde vraag of de Romeinse keizer doelbewust zijn boodschappen op zijn munten op een doelpubliek afstemde.

Als oudheidkundige heb ik, naast de klassieke teksten, ook altijd een zwak gehad voor de materiële cultuur van de antieke wereld, waardoor dit onderzoek voor mij een leuke synthese van mijn interessevelden is. Ik zie dan ook uit naar de resultaten van mijn eigen numismatisch onderzoek.

Dr. Huijbers

Columni

Opwindend onderzoek

Mijn ochtendblad had onlangs een aardig nieuwtje. De Universiteit Maastricht doet onderzoek naar seksuele opwindning. Studenten fungeren als proefpersoon. Zij krijgen een prikkelende film te zien waarbij ingewikkelde apparaten de mate van opwindning meten. (Vanwege het karakter van *ET-VT* ga ik maar niet in op de technische details.) Na de vertoning volgt een cooling-down om de verhitte studenten weer tot rust te brengen. En hoe doen de Limburgse onderzoekers dat? Door het vertonen van een historische documentaire. Het stond er echt!

Ik weet van legerkoks die lustremmende kruiden aan het eten toevoegen om de onrustige onderlichamen van de manschappen tot bedaren te brengen. Maar in Maastricht geldt de geschiedenis dus als effectief antiafrodisiacum.

Uiteraard las ik het bericht met grote verontwaardiging. Wat denken ze daar in Maastricht wel? Was dat niet de universiteit waar ze het probleemgestuurd onderwijs hebben bedacht? Zet een paar studenten zonder enige voorkennis aan het experimenteren, en zie: de waarheid wordt hun als vanzelf geopenbaard. Zie je het voor je, hoe ze de taken in dit geval hebben verdeeld? En welke gefrustreerde onverlaat kwam op het idee om een geschiedenisfilmje te draaien om de verhitte gemoederen te kalmeren?

Natuurlijk deelde ik mijn heftige verontwaardiging met mevrouw Hageman, die ik als zeer deskundig beschouw in alle probleemgestuurde vraagstukken. "Tja, om je de waarheid te zeggen, kan ik me er wel iets bij voorstellen: geschiedenis is voor normale mensen nu eenmaal niet echt opwindend, om over veel historici nog maar te zwijgen." En zo leidde dit achteloze krantenberichtje tot een volgende crisis aan onze keukentafel. Een historicus is zo'n beetje het saaiste wat je als een moderne vrouw kan overkomen, zo begreep ik.

Mevrouw Hageman had natuurlijk gelijk, als altijd. Geschiedkundigen hebben hun imago niet mee. Stoffig, duf, saai. Daar kunnen we het mee doen. Toen ik studeerde, was er helaas geen aandacht voor dit probleem. Bronnen bestuderen en onleesbare handschriften ontcijferen: meer opwindning was er niet, zodat je van weeromstuit maar rode oortjes kreeg van de authentieke handtekening van de hertog van Alva. Of je kon de onderdrukte verlangens sublimeren in een of ander onderzoek naar de fertiliteitsquota op het Brabantse platteland in het laatste kwart van de achttiende eeuw. Ook heel opwindend.

Zouden ze in Maastricht al een naam hebben voor deze seksuele afwijking onder historici?

Ons werd eenmaal iets zeer opwindends in het vooruitzicht gesteld. We schrijven eind jaren zeventig van de vorige eeuw. De jonge, frisse en vernieuwende Anton van Hooff zou de film *Spartacus* (met Kirk Douglas) vertonen, nota bene in het kader van een hoorcollege Oude Geschiedenis. De collegezaal zat die middag opvallend vol. Ik herinner me de openingswoorden van de docent. Vanwege de te lange speelduur van de film had hij diverse historisch niet-relevante gedeelten eruit geknipt, waaronder alle liefdesscènes. "Dus" – en nu citeer ik uit mijn hoofd – "als je hier alleen maar bent gekomen om eens lekker op te geilen, kun je maar beter weer vertrekken." Onrustig schuifelden wij op onze collegebankjes, maar we bleven uiteraard zitten.

De film is uit 1960, dus met het zinnenprikkelende gehalte zal het vast wel mee zijn gevallen. Maar zelfs dat werd ons onthouden. Anton werd overigens enige tijd later op onduidelijke gronden gepasseerd voor een hoogleraarschap: waren zijn colleges misschien toch te stimulerend?

Voor mij is het te laat, al zal ik niet aarzelen de kosten van onze huwelijks therapie bij de afdeling Geschiedenis te declareren. Maar, dames en heren stafleden van de afdeling Geschiedenis, ik hoop dat u uw verantwoordelijkheid beseft voor de huidige studentengeneratie. Niet-geschiedkundige ervaringen, daar komt het op aan om het slechte imago van de historicus wat 'op te pimpen'. Desnoods probleemgestuurd, met uzelf als 'tutor' in de hoofdrol. Aangezien u vrijwel allen van mijn generatie bent, zult u er zelf ook nog wat van opsteken. Met dank aan Maastricht.

Recensies

Krijn Pansters, **De kardinale deugden in de Lage Landen, 1200-1500** (Uitgeverij Verloren Hilversum 2007) 277 bladzijden, ISBN 978 908 704 001 7.

Wat was de plaats van de vier kardinale deugden - Verstandigheid (*Prudentia*), Rechtvaardigheid (*Iustitia*), Dapperheid (*Fortitudo*) en Gematigheid (*Temperantia*) - in het morele bewustzijn in de laatmiddeleeuwse Lage Landen? Deze vraag stelt Pansters in de eerste alinea van zijn dissertatie *De kardinale deugden in de Lage Landen, 1200-1500* waarop hij in november 2007 promoveerde. Verderop in de inleiding wordt deze vraag verder gespecificeerd: aan de hand van Middelnederlandse en Latijnse teksten zal de inhoud en functie worden onderzocht van de kardinale deugden in het moraaltheologische en moraaldidactische *discours*, door Pansters gedefinieerd als het geheel aan 'teksten die in een bepaalde context het denken over moraal en deugden overdragen.' Direct in de inleiding formuleert én verwerpt Pansters drie belangrijke hypothesen. Zo (1) moet het belang van het viertal deugden voor de laatmiddeleeuwse moraal worden gerelativeerd, (2) was er van weerstand tegen het kwartet vanwege de profane afkomst of een moeizame integratie in de christelijke moraal leer niet direct sprake en (3) moet, gezien de afwezigheid van de vier deugden in diverse didactische teksten geconcludeerd worden dat de verspreiding van het kwartet in de late middeleeuwen beperkt bleef. Het vervolg van het boek moet deze duidelijke stellingname onderbouwen.

Pansters bespreekt een voor een de verschillende teksten die de kardinale deugden behandelen, afgewisseld met paragrafen over thema's als de 'pastorale transformatie' en het op *profectus virtutum* gerichte deugdenbewustzijn bij de Moderne Devoten. In het eerste hoofdstuk staan de referenties aan de kardinale deugden in schoolteksten en Middelnederlandse didactische werken centraal. In deze teksten werd bij de invulling van de vier deugden nauw aangesloten bij de klassieke definities. Tegelijkertijd laat Pansters zien hoe de profane deugden werden ingepast in en 'vruchtbaar gemaakt voor het eigen discours'. Zo kregen zij een plaats in de hoofse ideologie en vorstenethiek (Maerlant) of werd hen een functie toegedicht bij het onderhouden van de tien geboden. In andere werken zoals de Parabelen van Cyrillus fungeerden de deugden volgens Pansters vooral als ordeningsprincipe, als een 'ethisch raster'. Dit is ook te zien in de zonden- en deugden traktaten waar de vier kardinale deugden een plaats kregen tussen de vele rijtjes, vertakkingen en trappen en vervlochten werden met de christelijke geloofsleer. Samen met motieven als de tien geboden of de zeven hoofdzonden maakten de vier kardinale deugden - soms met een expliciete legitimatie, de vier deugden bleven immers van 'heidense oorsprong' - deel uit van het complex van morele en theologische kennis dat de leek nodig had om zich staande te houden in de maatschappij en zich voor te bereiden op het hiernamaals.

In de tweede helft van zijn studie richt Pansters zich op de monastieke

deugdenethiek en de geschriften van de Moderne Devoten. Aan de hand van de *Cronica Floridi Horti*, Ruusbroecs *Dat rijcke der ghelieven* en het oeuvre van Dionysius de Kartuizer beschrijft hij hoe het van oorsprong heidense kwartet een plaats kreeg in het monastieke discours. Door de vier deugden te koppelen aan de krachten van de ziel, werden zij gepresenteerd als wapen in de dagelijkse strijd tegen de innerlijke passies en de gevaren en verleidingen van buitenaf en van nut op de weg naar het eeuwige heil. Tegelijkertijd benadrukt Pansters dat de receptie van de kardinale deugden in monastieke teksten niet moet worden overschat. Dit laatste geldt in het bijzonder ook voor teksten van de Moderne Devoten, waarin opvallend weinig aandacht is voor de vier deugden. In veel werken ontbreken ze en waar zij wel worden genoemd, gebeurt dit slechts summier. Pansters relateert deze beperkte rol aan het statische karakter van de vier deugden. De statische kardinale deugden contrasteerden met het voor de Devoten zo belangrijke proces van de *profectus virtutum* en in een groter kader het 'spirituele en dynamische deugdenbewustzijn van de late middeleeuwen', zoals Pansters in zijn conclusie stelt (p. 214).

Dit laatste vormt een van de punten die na het lezen van het boek om verdere onderbouwing vragen. De interessante vraag naar de verhouding tussen deugden-*discours* en het 'deugdenbewustzijn' of het 'morele leven' stelt Pansters voornamelijk in het vierde hoofdstuk waarin de geschriften van de Moderne Devoten centraal staan. De problematische relatie tussen deze twee die Pansters in dit hoofdstuk schetst kan echter niet zonder meer veralgemeniseerd worden naar alle maatschappelijke contexten zoals nu wel in de conclusie lijkt te gebeuren. Dit vraagt om een verdere uitwerking. Des te meer om de in de eerste alinea als uitgangspunt van het onderzoek geformuleerde vraag naar de plaats van de kardinale deugden in het morele bewustzijn van de laatmiddeleeuwse Lage Landen te kunnen beantwoorden. Hetzelfde geldt voor het onderscheid dat Pansters maakt tussen enerzijds een formele, mechanische en 'stereotype' overlevering en anderzijds een inhoudelijke receptie en vooral ook de conclusies die hij daaraan verbindt met betrekking tot het belang en de betekenis van de vier deugden voor het praktische morele leven. Impliceert een 'formele receptie' in laatmiddeleeuwse deugdenteksten inderdaad een geringe betekenis voor de praktische moraal en het deugdenbewustzijn? Dit is natuurlijk mogelijk - bij voorbaat uitgaan van het tegenovergestelde is evenmin juist - maar kan zeker niet als vanzelfsprekend worden aangenomen. Een ander klein punt is de opmerking dat 'relatief weinig auteurs oog hebben voor de kardinale deugden' (p. 203), een stelling die zonder verdere indicatie enigszins in de lucht blijft hangen.

Al met al weet Pansters een duidelijke stellingname met een aantal interessante thesen voor vervolgonderzoek te combineren met oog voor detail, tot uiting komend in een grondige analyse van de verschillende teksten waarin de vier kardinale deugden aan de orde komen. Zo vormt zijn dissertatie een mooie bijdrage aan en stimulans voor het deugdenonderzoek.

Drs. Anita Boele is onderzoeker bij de Rijksuniversiteit Groningen.

Olivier Hekster, **Rome and Its Empire AD 193-284** (Edinburgh University Press 2008) XIX +183 bladzijden (Debates and Documents in Ancient History) ISBN 978 0 7486 2304 4.

De derde eeuw n.C. werd lang stiefmoederlijk benaderd als een 'tussentijd'; een periode van verval waarin het Romeinse rijk na een eeuw van ongekende voorspoed in een existentiële crisis verzeilde. Rebellerende legerleiders usurpeerden de keizerstitel. Barbaarse stammen braken door de grenzen. Het Nieuw-Perzische rijk betwistte Romes heerschappij over het oosten. De oude politieke, maatschappelijke en religieuze sjablonen boden geen verweer tegen deze dreiging. Pas met de hervormingen van Diocletianus en Constantijn werd een nieuw elan gevonden, maar het Rijk was onherkenbaar veranderd.

Het onderzoek entte zich tot voor kort op dit tweeslachtig perspectief, dat de derde eeuw enerzijds beschouwde als waterscheiding en anderzijds als stroomversnelling naar het einde van de oudheid. De derde eeuw kreeg aandacht als 'epiloog' van de klassieke tijd of als proloog tot de late oudheid, maar genoot weinig onderzoeksaandacht *an sich*. De laatste jaren groeit er echter een nieuwe belangstelling voor deze cruciale periode. Een consensus is nog lang niet bereikt, maar het belang van een hernieuwde studie van 'de' derde eeuw wordt niet meer in twijfel getrokken.

In *Rome and Its Empire* wil Olivier Hekster de lopende debatten onder de aandacht brengen en materiaal bieden voor workshops en hoorcolleges – wat ook de uitdrukkelijke doelstelling is van de reeks waarin het werd uitgegeven (*Debates and documents in Ancient History*). De auteur slaagt hierin op uitmuntende wijze. Hij weerstaat aan de verleiding een overzichtsynthese te bieden (die onvermijdelijk oppervlakkig en partijdig zou zijn) en kiest consequent voor een evenwichtige voorstelling van lopende discussies, open vragen en complexe bronnen. Het resultaat is een dynamische tekst die de lezer uitnodigt tot meedenken.

Er kunnen vraagtekens geplaatst worden bij de traditionele tijdsafbakening, 193-284 n.C., waar de auteur aan vasthoudt. De oorlogen van Marcus Aurelius tegen de Marcomanni vormden de eerste grote confrontatie met Germaanse invallers. De Antonijnse pest die onder dezelfde keizer uitbrak hertekende blijvend de epidemiologische context van het rijk, zoals blijkt uit de talloze epidemieën tijdens de derde eeuw. Maar het is onvermijdelijk ergens te beginnen en ergens te eindigen en de keuze die hier gemaakt wordt is verdedigbaar op grond van de hervormingen die respectievelijk Septimius Severus en Diocletianus doorvoerden.

Het boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel worden de debatten gepresenteerd, terwijl in het tweede deel een selectie van de belangrijkste bronnen is terug te vinden. Ook de selectie 'Further reading' biedt aanknopingspunten voor wie meer wil weten. Bijzonder handig voor studiedoeleinden zijn tevens de 'Essay Questions and Exercise Topics' (p. 162-164).

In een korte inleiding ('History and narrative', p. 3-10) schetst Hekster het verhaal van de 'short third century' en presenteert hij een aantal van de voornaamste bronnen. Het eerste hoofdstuk ('A capital and its provinces', p. 11-44) handelt over de instabiliteit en militaire problemen waar Rome mee geconfronteerd werd. De nadruk in dit hoofdstuk ligt op de permanente dreiging waaraan de keizers het hoofd moesten bieden. Keizers werden vooral legerleiders die quasi permanent op campagne waren en zelden naar de hoofdstad kwamen. Dit had als meest zichtbaar gevolg dat de politieke macht decentraliseerde en regionale en lokale machtscentra (al dan niet in handen van usurpatoren) de kans kregen om zich te ontwikkelen ten koste van Rome.

Het tweede hoofdstuk ('Economy, armies and administration', p. 31-44) behandelt de structurele problemen op economisch, militair en bestuurskundig vlak. Demografische achteruitgang leidde tot het verlaten van landbouwgronden. De globale belastingshoofden volgde de dalende bevolkingscijfers niet, zodat de fiscale druk steeg. De toegenomen militarisering leidde tot budgettaire tekorten, wat de keizers trachtten op te vangen door de zuiverheid van (vooral) het zilvergeld sterk te reduceren. Archeologische en epigrafische indicatoren wijzen bovendien op een achteruitgang van handel en bouwnijverheid. Tegelijk merkt de auteur terecht op dat het rijk een grote regionale diversiteit vertoonde en dat niet alle gebieden in even sterke mate getroffen werden. Papyri tonen hoe Egypte tot ca. 260/270 n.C. grotendeels gespaard bleef van de problemen die zich elders voordeden. De senatoriale aristocratie speelde een steeds kleinere rol in het bestuur van het rijk, dat meer en meer in handen kwam van een militaire elite. Ook plaatselijke elites werden verdrongen door militairen die sinds Severus het recht hadden te huwen en zich zo lokaal verankerden.

Het derde hoofdstuk ('Law and citizenship', p. 45-55) bespreekt de beroemde *constitutio antoniniana* die in 212 n.C. alle inwoners van het rijk het Romeinse burgerrecht gaf. De dynastie van de Severi was een bloeiperiode voor rechtsgeleerden. Volgens de auteur kan dit enerzijds verklaard worden door het sterk toegenomen aantal justitiële beroepen op de keizer, anderzijds vanuit de persoonlijke interesse van Septimius Severus voor rechtswetenschappen. Het complexe debat rond de *constitutio antoniniana* wordt uitvoerig toegelicht en de consequenties ervan besproken. Romeinse rechtsregels vonden overal ingang, de religieuze eenheid van het rijk werd versterkt, de identificatie van provincialen met het Rijk en de keizer werd gestimuleerd. Tegelijk bleven lokale gebruiken echter bestaan en verdwenen oude rechtstradities niet.

De perceptie van de Keizer is het onderwerp van hoofdstuk 4 ('Development and perception of emperorship', p. 56-68). De figuur van de keizer en zijn

verering was een bindende factor in de twee eerste eeuwen van het Principaat. Het grote aantal keizers, hun gewelddadige machtsgrepen, en meestal korte regeringsperiodes, ondermijnden de ideologisch centrale positie van de keizer. De keizer werd meer dan voorheen verwacht om plaatselijk aanwezig te zijn om orde op zaken te stellen. Religie bleef een belangrijk instrument om legitimiteit te claimen, maar de traditionele keizerscultus en de cultus van de *Divi* verloren aan belang. In plaats daarvan werd het religieuze aura van het keizerschap ontleend aan de notie van de keizer als favoriet van een belangrijke godheid.

Het laatste hoofdstuk ('Christianity and religious change', p. 69-81) bespreekt de opgang en de vervolging van het Christendom in de derde eeuw. De eerste grootschalige vervolging volgde op Decius' edict dat alle inwoners van het rijk verplichtte een offer te brengen aan de goden, enkele jaren later gevolgd door een nog massalere vervolging onder Valerianus. De auteur bespreekt de andere nieuwe religieuze bewegingen, de populariteit van het Manicheïsme en de oosterse culten maar beklemtoont ook het voortleven van de traditionele culten.

De korte conclusie (p. 82-86) wijst nogmaals op de tegenstrijdigheden die de derde eeuw kenmerkten. Politieke macht verschoof naar het leger en werd gedecentraliseerd, maar het rijk hield stand en meer dan ooit tevoren identificeerden de inwoners zich met Rome. Keizers volgden elkaar in hoog tempo op, maar het Keizerschap als bestuursvorm hield stand en de politieke macht van de senatoriale en lokale aristocratieën werd definitief gebroken. De tekst eindigt met de vraag of we wel kunnen spreken van een derde-eeuwse crisis. Politiek en militair misschien wel, maar sociaal en economisch bleven vele regio's gespaard.

Het tweede deel ('Documents', p. 89-154) biedt een selectie van de belangrijkste antieke bronnen – inclusief numismatische en iconografische. De tekstu-ele bronnen zijn vertaald door Nicholas Zair. Helaas worden de bronnen niet geduid en is er ook geen verwijzing naar een academische uitgave (de lijst op p. 159-161 komt hieraan slechts gedeeltelijk tegemoet).

Er zijn weinig noemenswaardige fouten in de tekst. Op p. 37 moet wel opgemerkt worden dat de 500.000 *denarii* waarmee Philippus Arabs de Sassaniden afkocht, gouden (*denarii aurei*) waren, geen zilveren. Samengevat: als beginpunt voor verdere studie en als lesmateriaal is dit boek een uitstekend werk dat door velen zal verwelkomd worden.

Koen Verboven is verbonden aan de Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa aan de Universiteit Gent.

Mariet Verberkt, **Venlo's Voornamen Vrouwen in politiek en samenleving. Negentig jaar vrouwenkiesrecht 1919-2009** (Gemeentearchief Venlo 2009) 143 bladzijden, ISBN 978 90 78038 15 3.

Negentig jaar vrouwenkiesrecht was voor Mariet Verberkt – die zelf actief is geweest in de vrouwenemancipatie – aanleiding zich te verdiepen in het leven en werk van elf vrouwen die hun sporen verdiend hebben in de samenleving en politiek van Venlo en omliggende dorpen. Allereerst wordt in razend tempo de geschiedenis van negentig jaar vrouwenkiesrecht geschetst, met het accent op het verkrijgen en bevechten van dat recht. Na een uiteenzetting van de mondiale ontwikkelingen gaat Verberkt in op de politiek zoals die in Venlo werd bedreven en waarin het de zogenaamde '*hiere*' – mannelijke elite – waren, die de scepter zwaaiden binnen het gemeentebestuur. De kern van het boek wordt uiteraard gevormd door de elf portretten die Verberkt heeft opgetekend van politiek actieve vrouwen.

Sfeerbepalende details

De auteur neemt de lezer bij de hand en loodst deze in rap tempo door de geschiedenis van het vrouwenkiesrecht. Het hoge tempo leest prettig, maar staat niet in verhouding tot de soms gedetailleerde beschrijvingen die Verberkt de lezer wil meegeven. Dat zij zoveel meer wil zeggen dan passend is voor een inleiding, blijkt al na enkele pagina's. Uitgebreid wordt ingegaan op de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen en verhoudingen. De rijke historische context zorgt daarentegen wel voor het eenvoudig vormen van een sfeerbeeld van de jaren voor de invoering van het vrouwenkiesrecht. Uitvoerige beschrijvingen van het verleden blijken overigens een constante factor te zijn. Ook de portretten van de zogenaamde voornamen Venlose vrouwen zijn rijk omgeven door details. Hoewel de noodzaak van sommige details twijfelachtig is – dat Rie van Soest-Jansbeken een actieve jeugd had en met broer Piet op dansles ging – blijken de sfeer en omstandigheden waarin deze vrouwen hun werk hebben verricht wel bepalend te zijn geweest voor de door hen ontplooiende activiteiten.

Venlo voor de vrouwen

De auteur geeft in het tweede hoofdstuk een levendige beschrijving van de politieke sfeer zoals die bestond gedurende de eerste helft van de vorige eeuw in Venlo. Politiek werd er bedreven door mannen en deze hadden voor vrouwen een andere rol in gedachten dan een politieke. Toch lukte het Rie van Soest-Jansbeken om in 1958 maar liefst vier vrouwen in de Venlose gemeenteraad te krijgen door middel van haar Vrouwenlijst. Het electorale succes en de loopbaan van deze pionier wordt verderop uitgebreid toegelicht in het portret dat aan Rie van Soest-Jansbeken is gewijd. Door Verberkts verhaal krijg je als lezer

een uitstekende indruk van 'hoe het toen moet zijn geweest': een politieke sfeer waarin alleen mannen meetelden en vrouwen die zich in de politieke schijnwerpers durfden te wagen met argusogen werden bekeken.

Elf portretten

Verberkt omschrijft op meeslepende wijze de politieke carrière van elf vrouwen, die volgens haar in het oog sprongen of dat nog steeds doen. Ook hier details te over met betrekking tot het gezin waaruit zij afkomstig waren en hun ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog en daarna. Hoewel dit een prima beeld geeft van de gezinnen en milieus waaruit deze vrouwen afkomstig zijn, biedt het geen verklaring voor het feit waarom juist deze vrouwen succesvol konden zijn op het politieke vlak. Na de inleiding wordt echter wel de verwachting gewekt dat er een antwoord komt op de vraag waarom het juist in Venlo lukte om met een vrouwenlijst electoraal succes te behalen. In de minibiografieën van elf vrouwen worden deze successen hoofdzakelijk verklaard door doorzettingsvermogen en andere bewonderenswaardige eigenschappen. De grote vraag waarom juist in Venlo een politieke omslag plaats vond en het lukte om vanaf de Vrouwenlijst maar liefst vier vrouwen tegelijkertijd in de raad te krijgen, blijft onbeantwoord. Welke omstandigheden maakten Venlo zo uniek dat juist hier een dergelijke partij succesvol kon zijn in tegenstelling tot andere lokale of landelijke vrouwenlijsten? Verberkt gaat niet uitgebreid in op de omwenteling die de Venlose politiek heeft doorgemaakt, waarmee de weg is vrijgemaakt voor vrouwelijke raadsleden en wethouders. Als lezer blijf je je ook afvragen of de Venlose vrouwen uniek waren in vergelijking met landelijke ontwikkelingen, die slechts even worden aangestipt.

Tot slot

De auteur geeft aan zelf verantwoordelijk te zijn voor de gemaakte keuzes wat betreft de elf vrouwen. Het is jammer dat zij niet verder ingaat op de eventuele criteria die ze heeft gehanteerd bij de selectie van deze vrouwen, en vooral waarom andere politiek bewogen vrouwen juist niet in aanmerking zijn gekomen.

Mariet Verberkt heeft een leesbaar werk geschreven over het lokale politieke succes van elf Venlose vrouwen. Door haar schrijfwijze is het niet moeilijk je in te leven in de tijd waarin deze vrouwen actief waren. De levens van deze vrouwen worden op een prettige manier omschreven. Er is oog voor detail, waardoor een prima beeld ontstaat van de geschiedenis. Verberkt heeft gekozen voor een brede variatie aan vrouwen, afkomstig uit diverse lagen en politieke voorkeuren. Dat zorgt voor afwisseling en nieuwsgierigheid die bij de lezer wordt gewekt. Bij dit alles moet in overweging worden genomen dat Verberkt niet heeft getracht een wetenschappelijk werk te schrijven en dat ook

niet pretendeert. Om die reden kan het werk van Verberkt worden beschouwd als informierend en beschrijvend. Tot nieuwe wetenschappelijke inzichten komt het niet en de vraag waarom juist in Venlo een vrouwenlijst succesvol kon zijn, blijft onbeantwoord. In eerste instantie ontstaat de verwachting dat het boek hier een verklaring voor zal geven. Deze blijft echter uit, maar Verberkt maakt het goed door prachtige levensomschrijvingen voor te schotelen van dit elftal vrouwen, met de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen als historische achtergrond. *Venlo's Voornamename Vrouwen* is een aanrader voor iedereen die de sfeer wil proeven van het verleden waarin politiek actieve vrouwen een absolute uitzondering en ook ongewenst waren.

Carolien van der Linden studeerde economische en sociale geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen en volgt momenteel de master Bestuurskunde aan dezelfde universiteit.

Martijn Icks, *Images of Elagabalus* (proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen 2008) 339 bladzijden, geen ISBN.

Niet alleen de laagste van alle tweevoeters, maar zelfs van alle viervoeters, zo wordt de Romeinse keizer Marcus Aurelius Antoninus – beter bekend als Elagabalus of Heliogabalus – omschreven in de *Historia Augusta*, een fantasievolle verzameling keizerbiografieën uit de late vierde eeuw. Inderdaad hangen de antieke schriftelijke bronnen aan elkaar van anekdotes over de waanzin, de wreedheid en de seksuele verdorvenheid van Elagabalus, die van 218 tot 222 over het Romeinse rijk regeerde. De keizer zou zich hebben overgegeven aan extravagante zwelg- én moordpartijen, was zo verwijfd dat hij een vagina wilde laten implanteren en brak met alle goede zeden door te trouwen met een Vestaalse maagd. De meeste van deze smeulige verhalen zijn te beschouwen als *topoi* ofwel literaire gemeenplaatsen en zijn in min of meer dezelfde vorm te lezen in de levensbeschrijvingen van notoir 'slechte' keizers als Caligula, Nero en Commodus. Toch hebben zulke verhalen grote invloed gehad op de perceptie van Elagabalus in latere tijden: de keizer is de geschiedenis ingegaan als een van de meest perverse monsters die ooit op de Romeinse troon hebben gezeten.

Het proefschrift van Martijn Icks draait om de beeldvorming rond Elagabalus in de breedste zin van het woord. De auteur bespreekt niet alleen de keizerlijke propaganda waarmee de macht van Elagabalus tijdens zijn leven werd verbeeld en de veelal negatieve beeldvorming van zijn persoon in de antieke schriftelijke bronnen. Hij gaat tevens in op het *Nachleben* van deze kleurrijke

keizer in de moderne geschiedschrijving, kunst en literatuur. Met grote historische zorgvuldigheid en een kritisch oog voor detail ontleedt Icks, enerzijds, de grote verscheidenheid aan beelden die in de loop van de tijd rond Elagabalus is ontstaan. Anderzijds probeert hij het daadwerkelijke verloop van diens regeerperiode te reconstrueren. Beide ondernemingen grijpen voortdurend in elkaar. Niet alleen is alle receptiegeschiedenis onvermijdelijk afhankelijk van een voorafgaande - doch vaak ongrijpbare - historische werkelijkheid, politiek leiderschap als zodanig is ook onlosmakelijk verbonden met culturele processen van beeldvorming en verbeelding.

De historische realiteit van Elagabalus' keizerschap - of beter: het *beeld* daarvan dat naar voren komt uit het antieke bronmateriaal - staat centraal in de eerste drie hoofdstukken. Hier bespreekt Icks achtereenvolgens de culturele achtergrond van de van oorsprong Syrische keizer, de opkomst en ondergang van diens kortstondige heerschappij en de wijze waarop Elagabalus zijn keizerschap aan zijn onderdanen presenteerde. De auteur besteedt daarbij uitvoerig aandacht aan de opmerkelijke religieuze hervormingen die Elagabalus in Rome heeft willen doorvoeren. Zo verving de keizer halverwege zijn regeringsperiode Jupiter als hoofd van het Romeinse pantheon door de Syrische zonnegod Elagabal, die werd vereerd in de vorm van een zwarte steen. In zijn geboorteplaats Emesa was Elagabalus reeds hogepriester van deze god en in Rome profileerde de keizer zichzelf publiekelijk als *sacerdos amplissimus dei invicti Solis Elagabali*, ofwel 'allerhoogste priester van de onoverwinnelijke zonnegod Elagabal'.

In opzet en methode doen deze hoofdstukken denken aan de prachtige studie naar Commodus van Olivier Hekster, die heeft laten zien dat achter de ogenschijnlijke waanzin van deze keizer wel degelijk een coherente politieke zelfstilering schuilging. Op vergelijkbare wijze nuanceert Icks het beeld van Elagabalus als gestoorde tiran of religieuze fanaat. Hierbij combineert hij een kritische lezing van de vakliteratuur over deze heerser met een afgewogen interpretatie van de antieke literaire, epigrafische en numismatische bronnen. Icks plaatst de religieuze hervormingen en het gesacraliseerde politieke imago van keizer Elagabalus in het juiste historische kader. Hiermee maakt hij enerzijds duidelijk dat de nauwe betrekking tussen Elagabalus en Elagabal - tussen priester-keizer en god - te beschouwen is als een middel om de soevereine macht te legitimeren. Anderzijds is dit te zien als onderdeel van bredere ontwikkelingen in de verbeelding van keizerlijkheid in de roerige derde eeuw. Het was niet zozeer de persoonlijke associatie met een godheid, maar eerder het on-Romeinse karakter van de verering van Elagabal waardoor de keizer uiteindelijk ten val kwam: Elagabalus werd op achttienjarige leeftijd door leden van de praetoriaanse garde vermoord.

In hoofdstuk 4 staat het beeld van Elagabalus centraal zoals dat geconstrueerd wordt door de antieke schrijvers, met name Cassius Dio, Herodianus en de *Historia Augusta*. Hoewel de verschillende auteurs steeds hun eigen, vaak politiek gemotiveerde, zwaartepunten blijken te leggen, is hun presentatie van de keizer zonder uitzondering zeer negatief. De auteurs schilderden Elagabalus

afwisselend af als corrupte kindkeizer, spilzieke despoot, verwijfde hedonist en exotische oosterse 'ander'. Hierbij maken zij dankbaar gebruik van bestaande *topoi*. In het hoofdstuk wordt duidelijk hoezeer het beeld van Elagabalus reeds in de oudheid werd gemanipuleerd en fungeert als opmaat voor de laatste drie hoofdstukken over het literaire *Nachleben* van de keizer, dat in belangrijke mate gebaseerd is op de klassieke teksten. De opmerkelijke religieuze politiek van Elagabalus blijkt daarbij sterk overschaduwd te zijn door sensatieverhalen uit de antieke literatuur.

Icks tracht het imago van Elagabalus vanaf de oudheid tot heden te traceren - een bewonderenswaardig doel, dat zonder meer navolging verdient. Er is een groot tekort aan monografieën die zowel de antieke als de postantieke beeldvorming van de Romeinse keizers bespreken. De bekende bundel essays *Reflections of Nero* (1994) van Jaś Elsner en Jamie Masters komt nog het dichtst in de buurt van een dergelijke onderneming, maar ontbeert *qualitate qua* het overkoepelende betoog dat een proefschrift wel kan bieden. Icks richt zich hoofdzakelijk op het voortleven van Elagabalus in de literaire verbeelding. Hij onderscheidt daarin drie categorieën die zijn gebaseerd op verschillende (doch overlappende) beelden van Elagabalus: de 'kwaadaardige tiran', de 'decadente keizer' en de 'moderne monarch'. Deze categorieën corresponderen ruwweg met de historische ontwikkeling van het *Nachleben* van de keizer, respectievelijk vanaf ca. 1350 tot halverwege de negentiende eeuw, in de periode 1850-1914 (waarin Elagabalus de aandacht trekt van 'decadente' kunstenaars), en de twintigste en eenentwintigste eeuw.

De onderhavige hoofdstukken zetten de lezer op het spoor van een aantal buitengewoon interessante teksten, variërend van de zeventiende-eeuwse Venetiaanse opera *Eliogabalo* en het toneelstuk *Irydjon* (1836) van de Poolse schrijver Zygmunt Krasiński tot Louis Couperus' bekende roman *Berg van licht* (1905-1906) en het rijke essay *Héliogabale ou l'anarchiste couronné* van Antonin Artaud. Icks hanteert steeds hetzelfde format: een algemeen overzicht van Elagabalus' verschijning in de geschiedschrijving, kunst en literatuur van de besproken periode wordt gevolgd door een uitgebreidere bespreking van drie geselecteerde werken. Zo brengt de auteur een heldere structuur aan in een grote verscheidenheid aan materiaal. Tegelijkertijd neigt hij ernaar al te descriptief te worden. Deze hoofdstukken komen dan ook moeilijk of niet tot een analyse van de teksten die verder gaat dan de interpretatie die deze teksten zelf al voorschrijven.

Nu is dit proefschrift uitdrukkelijk niet gericht op een analyse van de literaire teksten zelf, maar op de interpretatie van Elagabalus als het personage dat zij gemeen hebben. Het (literaire) beeld van de keizer verandert uiteraard in samenhang met de specifieke historische en culturele omstandigheden waarbinnen dit beeld tot stand komt. Zo laat Icks zien hoe Elagabalus in de zeventiende en achttiende eeuw kon worden ingezet om vigerende ideeën over de excessen van alleenheerschappij te articuleren, terwijl de door het decadentisme geïnspireerde schrijvers van het *fin de siècle* de keizer konden omvormen

tot een fascinerende belichaming van begrippen als overbeschaving, *ennui* en androgynie. Echter, juist omdat de figuur van Elagabalus fungeert als een soort scherm waarop allerlei contemporaine kwesties geprojecteerd kunnen worden, zou een meer uitgediepte kritische analyse welkom zijn geweest – een analyse niet alleen van de precieze wijze waarop 'Elagabalus' wordt geconstrueerd in en door de besproken teksten, maar ook van het door Icks gehanteerde begripkader.

In de inleiding kondigt Icks aan dat hij zich zal concentreren op twee belangrijke aspecten van de beeldvorming rond Elagabalus, op basis waarvan de verschillende beelden kunnen worden vergeleken: gender en oriëntalisme. Inderdaad gebruikt de auteur deze begrippen als leidraad om bepaalde tendensen zichtbaar te maken binnen het *Nachleben* van de keizer, maar daarbij voorziet hij de begrippen zelf slechts in beperkte mate van kritische analyse. Terwijl 'oriëntalisme' nog losjes gebaseerd lijkt te zijn op het bekende werk van Edward Said, wordt de term gender in het proefschrift op weinig specifieke wijze gehanteerd als een soort paraplu-begrip voor 'such notions as effeminacy, androgyny and homosexuality' (p. 19). De historische en theoretische specificiteit van deze zeer diverse concepten, alsook van hun onderlinge verhoudingen, blijft onduidelijk.

Icks laat zien hoe afzonderlijke auteurs gebruik maken dan wel afstand nemen van de literaire stilerings van Elagabalus als een verwijfde en/of 'oriëntaalse' keizer. Vaak blijft het echter bij een aanzet tot een daadwerkelijke analyse van het wederzijdse verband tussen het personage van Elagabalus en de historisch specifieke vertogen van gender, ras en etniciteit, die vorm hebben gegeven aan de besproken literaire en wetenschappelijke werken. Daarnaast problematiseert Icks de verhouding tussen gender en macht niet. Dit is een eigenaardige lacune in een studie over politiek-culturele beeldvorming, aangezien gender als sociaal en symbolisch ordeningsprincipe onlosmakelijk verbonden is met de organisatie van macht en machtsongelijkheid. Dus hoewel Icks' benadering van de beeldvorming van Elagabalus als een gender-specifiek verschijnsel zonder meer noodzakelijk is voor een kritisch inzicht in deze keizer als historische machthebber én als fictieve figuur, is van een daadwerkelijke gender-analyse in deze studie geen sprake. Hetzelfde geldt, in mindere mate, ook voor de interpretatie van het oriëntalistische karakter van 'Elagabalus' als modern personage.

Dit neemt niet weg dat *Images of Elagabalus* een ongeëvenaard inzicht biedt in een van de meest intrigerende personen uit de Romeinse geschiedenis. Met deze studie – die wat mij betreft beschouwd mag worden als hét nieuwe handboek over deze jonge priester-keizer – heeft Icks een genuanceerd beeld toegevoegd aan het vakgebied van de oude geschiedenis én aan het imaginaire voortleven van een intrigerende machthebber. Daarbij mag niet onvermeld blijven dat het proefschrift in correct en zeer prettig leesbaar Engels is geschreven, hetgeen bij Nederlandse dissertaties helaas eerder uitzondering is dan regel.

Mede door deze stilistische kwaliteit zal het ongetwijfeld niet lang duren voordat dit proefschrift als monografie wordt gepubliceerd, om dan het brede, internationale lezerspubliek te bereiken dat deze studie zonder meer verdient. •

Drs. Louis van den Hengel is als junior-onderzoeker verbonden aan het Instituut voor Gender Studies van de Radboud Universiteit Nijmegen en doet onderzoek naar de betekenseffecten van Romeinse keizerbeelden.